د ټولنی علم

د اروابناد استاد الفت د نا چاپ شوي آثارو څخه:

مؤلف: زکریا احمد «رشدی»
مترجم: ګل پاچا «الفت»

د مضمونو فهرست

سرلیک	مخ	سر لیک	مخ
د مترجم مقدمه	ا	علم النفس	۱۹-۲۰
لمړی باب د اجتماع علم	۱	خاطر	۲۰
د اجتماع ماده او موضوع	۱-۲	د عقل دروزلو لاری	۲۰-۲۱
د انساني اجتماع تاریخ	۳	د عقل وده او اقسام	۲۱-۲۲
اجتماعی تطور	۴	د بدن روزل	۲۲-۲۳
له طبعي تاریخ سره د ټولني د علم اړه	۴-۵	بدني ورزش او ریاضت	۲۳
انسان او معدن	۵	خپل اولاد څنګه وروزو	۲۳-۲۵
انسان او نبات	۶	کورنی اجتماع	۲۶
انسان او حیوانیت	۷-۸	کورنی تعاون او مرسته	۲۶-۲۷
د اقلیم د آب و هواتاثیر په روحیاتو		دویم باب: د اجتماع روح	۲۸-۲۹
کښی	۸-۹	ملت څه شی دی	۳۰-۳۱
معتدل اقلیمونه	۹	دریم باب: حکومت	۳۲-۳۳
سړي مځکي	۹	د حکومت وظیفه	۳۳-۳۵
تاوده اقلیمونه	۹-۱۰	د حکومت په باب کښي د	
انساني ټولني	۱۱	پخوانیو نظریه	۳۶
کورنی ژوندون	۱۱-۱۲	د حکومت په باب کښی د	
ازدواج	۱۲	پخوانیو مصریانو نظریه	۳۶-۳۷
ازدواج او اجتماعی ټولنه	۱۲-۱۳	حکومت د اسلام په نظر	
د کوزدي کال او وخت	۱۳	کښی	۳۸-۳۹
د کور سرشته (تدبیر منزل)	۱۴	د ملت د مشر صفات	۴۰
د انسان سیاست له ښځي سره	۱۴	د عربو په نزد د مملکت	
د انسان سیاست له اولاد سره	۱۵	ارکان	۴۱
د انسان سیاست له خپلو خدمتکارانو		رعیت	۴۱
سره	۱۵-۱۶	عدل	۴۱-۴۲
کورنی نیکبختی	۱۷	عمرانات او آبادی	۴۲
لمړی تربیه	۱۷-۱۸	تدبیر	۴۳
تربیوي مذاهب	۱۸		
د تربیی نېتي او هغه شیان چه پر تربیه			
کښی اثر کوی	۱۸-۱۹		

د مترجم مقدمه

انسان نشی کولی چه لکه نور حیوانات خپل ټول احتیاجات یوازی ترسره کړي او د بل له مرستی څخه ځان مستغنی وګڼی، ځکه چه له یوې خوا د ده بدنی او جسمی حال چه د دنیا د سړو او تودو هیڅ طاقت او توان نلري، بی له نازکو او مناسبو خوړو بل شی ژوولی او هضمولی نشی او له بلی خوا د ده زیات ضروریات چه له حسابه وتلی دی دی مجبوروی چه له نورو سره لاس یو کړی، او یو د بل دپاره زیار وکاږی، نو لکه څنګه چه انسان فطرتاً بل ته اړ دی همدارنګه طبعاً ټولنی او اجتماع ته هم محتاج دی چه ځان ځانی او انفرادی حیات ته هیڅکله زړه نشی ښه کولی د همدې لامله انسان ته مدنی بالطبع یعنی د اجتماع غوښتونکی ویل کیږی. برسېره پدې چه د انسان مادی حیات او جسمی احتیاجات یې د نورو له مرستې سرته نه رسیږی معنوی او عقلی ژوندون ئې هم اجتماع او تمدن ته اړ دی، پدې هر څوك پوهیږی چه که انسان له اول وخته په یوه ځای کښی یوازی پاتی شی، او د نورو له صحبته استفاده ونکړی هغه که څه هم صورتاً انسان وی مګر د انسانیت معنوی فضایل به هیڅ نلری، نو د اجتماع ضرورت او دعلم اجتماع اهمیت له همدې منل شوی حقیقت څخه ډېر ښه معلومیږی ځکه چه د هر علم اهمیت د موضوع په اعتبار پېژندل کیږی.

د همدی لامله په اوسنی ژوند کښی ما د پښتنو دپاره د دغه مهم علم معلومات مفید وګڼل او دغه کوچنې کتاب می په پښتو ژبه ترجمه او خپلو وروڼو ته وړاندی کړ.

لمړی باب

د اجتماع علم

د اجتماع علم د اجتماعی هیئت (ټولنی) په نفسی حالت او صورت کښی بحث او څېړنه کوی لکه چه علامه ګوستاولوبون د روح الاجتماع او سر تطور الامم مؤلف ئې هم همدغه شان تعریف کوی، نو هر کله چه د جماعت نفسی صورت او حالت د افرادو له نفسی صورت او حالت څخه جوړېږی باید د شخص نفسی صورت او بشری ذاتیت تحلیل شی ترڅو چه د جماعت نفسی صورت واضح او څرګند شی. دا خبره هم باید ښکاره شی چه فرد او جماعت دواړه یو د بل په نفسی صورت او روح کښی اغېزه او تاثیر کوی.

بارت، د المان اجتماعی عالم وایی: هر تغیر چه په یوه جامعه کښی پېښېږی هغه تغیر په کورنیو او د افرادو په روح کښی نور تغیرات پیدا کوی نو باید اجتماعی عالم پدې څو شیانو کښی غور او دقت وکړی:

لمړی- د افرادو روحی علایق

دوهم – د فرد او د جماعت یو له بله روحی اثر او د هغې اندازه

دریم – څه شی چه د دې دوو روحی اغېزو له مدافعې او مقابلې څخه پیدا کېږی

څلورم – هغه ذاتی او خارجی عوامل چه د فرد په پیدایښت او د اجتماع په تطور کښی عمل کوی، نو معلومه شوه چه د جماعت په روح کښی بحث او څېړنه د علم اجتماع وظیفه ده.

د علم اجتماع ماده او موضوع

هر کله چه د طبعی انسان تاریخ د علم اجتماع ماده ده نو باید د انسان په اصل باندی لږ څه بحث وشی چه آیا دا ټول انسانی طوایف سره له دومره زیاته تفاوته چه یو له بله ئې لری له یوه اصله (ادم[ع] او حوا) څخه پیدا شوی دی او که هره طایفه ځانته بېل بېل اصل لری.

بله دا چه آیا انسان اول ځل په همدغه صورت پیدا شویدی او که دودی او ارتقا په اصولو د انسانیت درجی ته رسېدلی دی.

دا یو لوی بحث دی چه مونږ ئې دلته د اجمال او اختصار په صورت راوړو، څه بحثونه چه پدې موضوع کښی شویدی پدې دری مذهبو کښی خلاصه کېږی.

اول: انسان د تصادف په طور بی له دې چه د چا اراده پکښی دخل ولری پیدا شوی دی چه دطبیعت مخلوق ورته ویل کیږی.
دوهم: انسان د پاك خدای په اراده اول ځل په همدغه شکل او صورت پیدا شوی دی.
دریم: انسان لمړی ځل په یو بل صورت پیدا شوی او وروسته ئې انسانی حالت ته ترقی کړیده.
د اول مذهب طرفداران دا ګمان کوی چه انسان اول ځل په یوه کلك غلاف (پوښ) کښی په بحر کښی پیدا شوی چه د رودلو (امتصاص) په واسطه ئې غذا موندله څه موده وروسته له غلافه وتلی دی چه بیائې غذا د خپلو اعضاو په واسطه ترخولې کولی شوه.
دوهم مذهب چه زموږ دینی عقیده او صحیح مذهب دی د دې مذهب طرفداران وایی چه په زرګونو کلونه زموږ له نظره تېره شوه چه انسان بلکه هر حیوان په خپل صورت پاتی دی او هېڅ تغیر پکښې نه دی پېښ شوی او نه د نشو او ارتقا آثار په کومه نوعه کښی لیدلی شوی دی نو معلومه شوه چه انسان له ابتدا څخه په همدغه صورت پیدا شوی دی او که داسی نه وای نور تغیرات به هم موږ لیدلی و، ددې مذهب له مشهورو طرفدارانو څخه چه یوازی په علمی نظر دې موضوع ته ګوری او دینی عقیدې ته پکښی دخل نه ورکوی بوفون، فلورنس، کاترفاج د فرانسی او داسی نور دی چه دې نظریې ته علمی رنګ ورکوی. بوفون د تاریخ طبیعی په بحث کښی وایی: د اروپا سپین رنګی انسان او د افریقې توربخن انسان او د امریکی سوربخن انسان د یوه اصل لرونکی دی چه د خپل اقلیم او وطن په رنګ رنګ شوی دی، دی پدې قول د هغو کسانو نظریه ردوی چه هغوی د څېرو او رنګونو تفاوت د اصل د تعدد دلیل ګڼی.
د دریم مذهب خاوندان د خپلی مدعا دپاره داسی دلیل نلری، چه د سړی زړه ته ولوېږی دوی د انسان او بیزو په منځ کښی په یوه سلسله قایل دی چه تر اوسه ئې نه ده پیدا کړی ا د ډېری زمانې تېرېدو ته منتظر دی. تر دې ځایه یو لنډ او مختصر بحث د انسان په اصل باندی وشو، که موږ د انسان په ماهیت کښی بحث وکړو نو له خپلی موضوع څخه به نورو فلسفی بحثونو ته و اوزو. هر کله چه د علم اجتماع موضوع انسانی اجتماع ده نو باید د انسان په خواهشاتو او د عمرانی پیشرفتونو په اسبابو او نورو اجتماعی مسایلو باندی لکه د کورنیو، کلو او حکومتونو په پیدا کیدو بحث وشی.

د انسانی اجتماع تاریخ

که هر څومره پلټنه وکړو دا نه معلومېږی چه انسانی اجتماع له څه وخته شروع کېږی او د دې بڼ نیالګی په کوم وخت کښی ایښودل شویدی، ځکه چه هر څه چه د تاریخ پاڼو قید کړی دی هغه د بشری جمعیت مېوه ده چه تر اجتماع وروسته پیدا شوېده او د اجتماع نیلې له اولنی انسان سره چه د ځمکی په مخ پیدا شویدی سمی پیدا شوی او تر دې وخته رسېدلی دی، ځکه چه انسان په اول وخت کښی خپل احتیاج یوې ملګری (ښځی) ته حس کړی او له انفرادیت ځنی بېزار شویدی او همداغه احساس د علم اجتماع اساس او بنیاد دی چه د تاریخ له زمانې څخه پخوا ایښودل شوی دی، نو معلومه شوه چه دا علم یو نوی شی نه دی چه له دې اوسنی مدنیت څخه پیدا شوی وی او د دې قرن مولود وګڼل شی، د همدغه احتیاج په اثر چه انسان اول اجتماع ته او وروسته د داړونکو ښاروو له ډاره ځمځو، غارونو او داسی نورو ته حس کړی تاریخی عصر پیدا شوی او د انسان عمرانی تقدم او عملی کارنامې په مختلفو بلادو کښی لکه: فارس، کلده، مصر، روما کښی لیدل شوی دی، دا هغه وخت دی چه د انسانی جمعیت فطری ذکاوت ډېر ته وتلی او د تاریخ دپاره د بحث موضوع پیدا شوېده نو ویلی شو چه د علم اجتماع قواعد په زرګونو کلو له میلاده مخکښی وضع شویدی. کوم مترقی ملتونه لکه: هند، فارس، چین، یونان چه د ترقی هسك بام ته ختلی و او تاریخ د دوی عظمت او لوی شان د تعجب په طور بیانوی دا یو تصادفی امر نه و بلکه د دوی معارف او حکومتی سیاست د اجتماع په صحیح او پایدار اساس باندی قایم و.

همدارنګه مصر چه پنځه زره کاله له میلاده مخکښی د دنیا ښایسته باغ او د علم و عرفان عالی مدرسه وه چه په حکمت کښی لکه افلاطون او سقراط نامدار شاګردان لري دا بی له دېنه چه د دوی اجتماعی قوانین ډېر متین او صحیح و بل سبب نلری، نو ویلی شو چه د انسانی اجتماع تاریخ ډېر پخوانی دی چه د تمدن او عمران د انتقال په سبب له یوه ملته بل ته نقل شوی او تطور ئې پیدا کړی دی تر څو چه پدی قرنو کښی اروپا ته رسېدلی او هلته یې قواعد کمال ته رسېدلی دی او دا نه ده معلومه چه دوی به ئې ترڅه وخته پوری وساتلی شی، ځکه چه ملتونه هم لکه افراد زړښت او ځوانی، مرګ او ژوند لری چه انسانی تدابیر ئې مخه نشی نیولی.

اجتماعی تطور

د هغه ضرورت او احتیاج په اثر کښی چه ضعیفان ئې د زورورو، د تېری د مدافعې دپاره اتحاد او یووالی ته لری انسانی اجتماع له کورنۍ څخه قومیت ته او له قومیته ملیت ته ترقی کړېده، همدارنګه سلطه او واکداری هم رورو زیاته شوې او وروسته ترېنه حکومت تشکیل شوی دی، په اوله کښی یوازی پلار پخپل اولاد باندی آمریت او حکم درلود، وروسته مشر او رئیس پخپلی کورنۍ کښی واکداری پیدا کړې او پس له هغه ئې په کلی او قبیله کښی مشرتوب موندلی دی، وروسته چه قبیلې وسعت او پراخوالی موندلی او شعبې پکښی جوړی شوی دی، سره لدې چه هری شعبی ځانته مشر درلود مګر عمومی مشرتوب د یوه سړی وو چه طبعاً ئې د پادشاهۍ حیثیت پیدا کړ.

بعضې وایی چه د مور سلطه تر پلار مخکښی وه، او همدغه سلطه د نورو سلطو منشأ ده په هر صورت چه وی، دا مسلمه او منله شوې خبره ده، چه خاندانې سلطه د نورو سلطو سرچینه ده.

له طبیعی تاریخ سره د ټولنی د علم اړه

هر کله چه طبیعی تاریخ د علم اجتماع او د ملتو د احوالو د پېژندلو دپاره اساس ګڼل کېږی ښائې پخوا لدېنه چه مور د اجتماع په لمړیو عواملو کښی بحث وکړو، هغه علاقه چه د اجتماع علم ئې له طبیعی تاریخ سره لری هم لږ څه ښکاره کړو.

څنګه چه اوبه او هوا او د یوه اقلیم طبیعی حالت پر معدن، نبات او حیوان اغېزه کوی همدارنګه په انسان کښی هم ډېره اغېزه لری، نو باید هغه طبیعی عوامل چه د انسان، حیوان، معدن او نبات په پیدایښت کښی اثر لری ښکاره او ظاهر شی، څوك چه د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر نه وی او د دوی ارتباط ورته نه وی معلوم، ښائی د دې خبری په اورېدو ډېر تعجب وکړی، لیکن باید دوی فکر وکړی چه انسان له څه شی او څنګه پیدا شوی دی؟ ظاهره خو انسان له وینو، غوښو، هډوکو جوړ شوی مګر د ده علاقه له نبات یا معدن او حیوان سره څه شی دی؟ نو انسان لپاره د دې چه د مځکی په کایناتو کښی خپله رتبه وپېژنی او له حیوان او نبات څخه خپل امتیاز حاصل کړی باید د طبیعی تاریخ څخه برخه ولری. پاك خدای زمونږ دپاره امثال بیان کړی او لکه احسن القصص د پیغمبرانو قصې ئې راته کړی دی دا ټول د دې دپاره دی چه مونږ اجتماعی نظام او د شعبو سیاست ته لاره پیدا کړو، او د اجتماعی حیات دپاره ترېنه قانونی درسونه واخلو.

پیغمبرانو هم د دې دپاره چه د بشری او حیوانی نفسونو په منځ کښی مناسبت او مشابهت لیده، اول ځل ئې د حیواناتو او رمو په ساتنه او تربیه شروع کړېده او وروسته

ئې د انسانانو تربيې ته ملاتړلې، دوی پدې پوهېدلی دي چه په بعضی نفسو کښی غضب او په بعضو کښی حلم وی، بعضی قوی او بعضی ضعيف وی، نو د هر چا حق ئې پېژندلی او ساتلی دی.
ښائي چه انسان د حيوان او نبات طبيعت او د کانو خواص وپېژنی ترڅو چه داجتماعی هيئت خدمت وکړی شی، او پدې پوه شی چه د مواليد ثلاثه (حيوان، نبات، جماد) حال له انسانی نظام سره تطبيق کېږی، او د ملت د طبقاتو اخلاق له ارضی کايناتو سره اړه او علاقه لری.

انسان او معدن

معدنيات هغه اجسام دي چه تر ځمکی لاندی بخارو او لوګيو څخه پيدا شوی او له مختلفو اقسامو څنی جوړ شوی دی. د اجسام د ترکيب په اعتبار بعضی قوی او بعضی ضعيف وی، بعضی اوږدوالی او پلن والی قبلوی او بعضی د دې صلاحيت نلری، انسان هم لکه معدن چه له آبی بخارو څنی پيدا کېږی له اوبو څخه پيدا کېږی او د قوت او ضعف، شرافت او خساست، رفعت او ټيټوالی په اعتبار د مور او پلار له حاله سره سم او موافق وی نو هغه انسان چه تهذيب قبلوی لکه هغه معدنی شی دی چه هر صورت قبلوی او زرګر يا ښښ ترېنه هر څه جوړوی او حکما لکه هغه قيمتی کاڼی داسی دی چه په کانو کښی پيدا کېږی.
کومی د پوخوالی دورې چه تر ځمکی لاندی د حرارت او رطوبت په سبب کان باندی تېرېږی، له هغو دورو سره مشابهت لری چه د انسان په نطفه باندی په رحم کښی تېرېږی، او غوښه، وازده، هډوکی ترېنه جوړېږی، پس له هغه چه انسان له موره پيدا کېږی نو کومی دورې چه په کوچنی باندی د روزنی په وخت کښی راځی، او مختلف احوال لکه روغتيا، ناروغی، نيکبختی او بدبختی ورته پيښېږی دا لکه هغه تطورات داسی دی چه معدنياتو ته د کاريګرو او کسبګرو له لاسه رسېږی، او مختلف صورتونه قبلوی!

انسان او نبات

انسان پس له تی رودلو څخه لکه بوټی (نبات) بې له بشپړی ارادې غذا خوری او حرکت کوی نو که غذا ئې طبیعی وی، د بدن په وده او لویوالی کښی تاثیر کوی او که روحی وی د عقل او ویښتوب په زیاتوالی کښی صرفېږی پدې وخت کښی ماشوم د خپل محیط القاآت قبلوی او لکه نبات د خپلی کورنۍ له حاله سره وړ پاڼی او مېوه نیسی.

نو ښه روزنه د کوچنی په حال کښی هغه تاثیر کوی لکه چه د هوا اعتدال ئې د نباتاتو په نشو و نما کښی لری، او بده پالنه لکه هغه تاوده بادونه داسی دی چه د نباتاتو د مړاوی والی او وچوالی سبب ګرزی. نو څوك چه د نباتاتو په روزنه پوهېږی او پدې علم کښی لاس لری هغه کولی شی چه خپل اولاد لکه یوه ښه بوټی داسی وروزی او ښه نتیجه ترینه واخلی.

غرض دا دی چه د کوچنی روزونکی باید د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر وی، او کومه علاقه چه دا دواړه ئې له انسان سره لری هغه ورته معلومه وی چه د کوچنی په تهذیب او روزه په ښه ډول بری ومومی او د اجتماع علم د کونیه علومو په یوه متین اساس بنا شی، چه موږ هم د غرب له ژوندیو ملتو سره د سمی روزنی په اثر کښی برابر شو.

څوك چه د نباتاتو له حاله خبر شی او د نباتاتو مختلف اقسام چه ځنی واښه وی او بعضې ونی، ورته معلوم شی هغه پوهېږی چه انسانان هم بعضی لکه واښه پخوا لدېنه چه ونه ځنی جوړه شی د طفولیت په وخت کښی مری او بعضی لکه ونی کمال ته رسېږی، بعضی انسانان لکه میوه داری ونی نفع او ګټه لری او بعضی لکه بی مېوو ونو غوندی بې فایدې وی.

لکه چه بعضی نباتات د لمر په تودوخه او آزاده هوا کښی وده کوی، او بعضو ته لمر او هوا ضرر رسوی، همدارنګه د انسانانو په ډله کښی هم بعضی د طبیعی مناظرو په لیدلو او د پاکی او آزادی هوا په تنفس ښه نشو و نما کوي او بعضی لکه هغه بوټی چه په تورتم او تیاره کښی ښه لوئېږی او د لمر په رڼا کښی خرابېږی دوی هم په یوه فاسد محیط او تررمۍ کښی روغ او جوړ وی او په ښو ځایو او شنو باغو کښی زړه تنګی کېږی، او هغه شان وده نه کوی!

انسان او حیوانیت

د انسان په وجود کښې پس له بلوغه شعور او احساس زیات میندل کېږی او ورځ په ورځ خپل احتیاجات ښه خوراك، ښې ښځې، ښه ځای او داسې نورو ته حس کوی، او د خپلو خواهشاتو د اجرا کولو دپاره کوښښ کوی او همدغه شی ته قوه شهویه ویله کېږی.

پدې وخت کښې چه انسان خپل قد و قامت او ښه صورت په هنداره کښې ووینی، د کلان کارئ آثار پکښې ځرګندېږی او ځان ورته لوی سړی ښکاری دا د غضبی قوی آثار دی چه ورځ په ورځ پکښې زیاتېږی. پدې دوو خصلتو (شهوت، غضب) کښې حیوان له انسان سره شریك دی، نو هر کله چه د ځوانئ خواهشات د ده په عقل باندی غالب شی ولمړیو عناصرو آثار او د مور او پلار خویونه پکښې ښکاره کېږی، نو که له لوړی او زوروری کورنئ څخه وی، لکه هغه ځناور او درنده چه د بل د ښکار غوښې نه خوری، دی هم د بل پس خوردی ته سترګی نه نیسی او دنائت خواته میل نه کوی او که چیری له ټیټی او خسیسی کورنئ وی نو په هر قسم دنائت په ممکن وی ځانته خوراك پیدا کوی.

دا قسم انسانان د اشرارو له نوعی څخه حسابېږی چه په شرارت کښې یو له بله تفاوت لری. همدارنګه د شرف خاوندان هم د قوتونو او د هغو عناصرو په اعتبار چه د دوی په روحیاتو کښې ئې اثر کړی متفاوت دی.

څنګه چه اهلی او کورنی حیوانات بعضی قوی وي، چه درانه درانه بارونه له یوه ځایه بل ځای ته وړی، په انسانانو کښې هم بعضې داسې کسان وی چه سخت او ګران کارونه سرته رسولی شی، او فکری قوت، هیڅ نلری یوازی د علمی قوت خاوندان وی او دا کسان د دې دپاره پیدا شوی وی چه بل څوك ئې په لار بوزی او کار ځنې واخلی.

تر دې ځایه په هغه مناسبت او مقارنت چه د انسان، معدن، نبات او حیوان په منځ کښې موجود و او د اجتماع د علم لوستونکو ورته ضرورت درلود لږ څه بحث وشو، د یوه ملت قاید ته لازمه ده چه د کایناتو او موجوداتو ټول قوانین له بسیطو عناصرو ځنې نیولې، تر لویو مرکباتو پوری تر نظر لاندی ونیسی.

زمونږ غرض دا نه دی چه ټول خلق دی د طبیعی تاریخ په لوستلو او تطبیقولو باندی مصروف شی ځکه چه دا د قوم د واکدارنو او مشرانو کار دئ چه له دې راز معلوماتو ځنې استنباط وکړی او د خپل قوم او وطن دپاره مناسب قوانین او اجتماعی اصول

غوره کړی. او دا خبره هم باید معلومه شی چه مونږ د علم اجتماع متخصصینو ته ډېر احتیاج لرو.

د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه
د قوم په روحیاتو کښی

لکه چه اوبه او هوا په نباتاتو او حیواناتو کښی اغېزه لری همدارنګه په انسانانو کښی هم عقلی او جسمی تاثیر کوی. اجتماعی علماءٔ او هغه سیاحان چه په مختلفو هوادونو کښې ګرزېدلی دی او د هر ځای د انسانانو خصوصیات ئې په رنګ، شکل کړه وړه کښی لیدلی دی دا حقیقت بې شك او شبهې قبلوی، نو ځکه علامه ګوستاولوبون وایی چه که موږ د پخوانیو او وسنیو ملتو په حال کښی غور وکړو او د هر ځای زاړه او نوی مدنیتونه تر نظر لاندی ونیسو، نو د اجتماعیونو پدې قول به یقین وکړو، چه د معتدلو اقلیمونو اوسېدونکی د عقل په اعتبار تر هر چا زیات او په مدنیت کښی هم تر نورو وړاندی دی، لکه چه تاریخ هم د معتدلو مناطقو د تمدن آثار او نفسی صفات لکه همت، ذکاوت او داسی نور ... او د شمالی خواو (یخو منطقو) بی فکری او عدم نشاط او د ډېرو تودو ځایو سستی او وحشت موږ ته ښیئی.

نو اجتماعی علماؤ د اقلیمو تاثیرات او نور عوامل تر نظر لاندی نیولی دی او د دې دپاره چه د جماعتو عقلی اندازه وښئی، بعضې قواعد ئې وضع کړی چه دې بحث ته علم عمران ویل کېږی، کوم عوامل چه د عمران پوهانو د ملتو د مدنیت او استعداد دپاره د مقیاس په ډول بیان کړی هغه دا دي.

عوامل او تاثیرات ئې په انسان کښی

د اقلیم اعتدال	-	ذکاوت او د ترقی استعداد
د اقلیم برودت (سوړتیا)	-	بې عقلی او د ادراك ضعف
د اقلیم حرارت (تودوخه)	-	سستی او د عقل ضعف
زلزلې	-	نا امیدی
د زراعتی محصولاتو زیاتوالی	-	سستی، تنبلی، د ابتکار ضعف
د محصولاتو لږ والی	-	د عزم قوت، او د ذهن انکشاف
د کانو زیاتوالی	-	عملی اقدام، او د اختراع فکر

دا هغه عوامل دی چه عمرانی پوهانو د اقوامو د ترقۍ او انحطاط دپاره مقیاس مقرر کړی مګر د تودو او سړو زنطقو د انحطاط او ټیټوالی عوامل یو شان او مساوی نه دی ځکه چه موږ ته تاریخ، د تودو ملکو مدنیتونه لکه: هند، چین هم راښئیی، نو ویلی شو چه د تودوخی زیاتوالی نسبت سړتیا او برودت ته په انحطاط کښی لږ تاثیر لری د همدې لامله بعضی اجتماعیون وایی چه د تودې مځکی خلق د ترقۍ استعداد لری خو اطمینان او د حاکمانو د لجوئی ورته ضرورت دی.

معتدل اقلیمونه

معتدل اقلیمونه د تودو او سړو ملکو په منځ کښی واقع دی او قسم قسم بوټي پکښی شنه کېږی.

د داسی ځایو خلق په کسبو کښی یو له بله مختلف وی. په فلاحت کښی تر نورو تکړه په تجارت کښی هوښیار، په صناعت کښی ګړندی اوله همته ډك وی.

سړې مځکی

ساړه اقلیمونه چه په شمالی منجمده منطقه کښی واقع دی ځمکه ئې د زراعت دپاره ښه مستعده نه ده نو خلق ئې خپله غذا او ضروریات له بحر څخه مومی او دا حالت طبعاً د دوی د صبر او قناعت موجب ګرزی.

تاوده اقلیمونه

تاوده ځایونه چه زراعتی محصولات پکښی ډېر او قسم قسم وی خلق ئې د محصولاتو د زیاتوالی په سبب له احتیاجه خلاص وی، او زیار ایستلو ته نه مجبورېږی نو طبعاً عیاش او تنبل وی، دوی یوازی عیش او استراحت غواړی که پردی حاکم وربادی مقرر وی هم ورته ډېر بد نه ښکاري.

د داسی ځایو د خلقو عزمونه سست، او عقلونه ئې ضعیف وی، د همدې لامله د تودو اقلیمو اوسیدونکو، فاتحینو او استعماریونو ته په ځان باندی لاره ورکړې، او په خپل وطن کښی ئې خلقو ته د فتح او بری میدانونه جوړ کړی دی او په محض حیات قانع شوی وی!

د اقلیم د اوبو او هوا تاثیر یوازی د ملتو په اخلاقو پوری منحصر نه دی په صناعیو او لغاتو کښی هم تاثیر کوی ځکه چه د اقلیم طبیعت او کانونه خلق هغو صنایعو ته وړاندی

کوی چه له هغه اقلیم سره مناسبت لری، او د اختراع او ابتکار فکر هم د محیط له تقاضا سره سم پکښې پیدا کوی، مثلاً دوربینمو صنعت په هغه ملك کښې ترقی کوی، چه د توت ونی پکښې زیاتی وی.

همدارنګه لغات هم د اوبو او هوا په اعتبار د یوه ځای له بل ځایه فرق کوی، او لهجه هم هرومرو بدلیږی، که په یوه وطن کښې یوه ژبه هم وی د یوې علاقې تلفظ له بلی علاقې څخه پېژندل کیږی، او لکه چه د افرادو په منځ کښې مباینت لیده کیږی، د فرقو او شعبو په منځکښې هم توپیر او تفاوت وی.

انساني ټولنې

کوم وخت چه د مشرق پوهانو د علومو اساس ایښود، د سیاست او اجتماع علم ئې هم په نظر کښې نیولی وو، وګورئ! ابونصر فاریابی[1] له لسوقرنو راهیسی دې خواته توجه کړیده او د خپل کتاب (ارا اهل المدینة الفاضله) په اخر کښې ئې اجتماعی بحث د خلاصې په ډول راوړی چه موږ ئې د انساني اجتماعاتو اقسام دلته را نقل کوو.

د انسان کمال په اجتماع پوری اړه لری او انسانی اجتماعات بعضی کامل او بعضی غیر کامل وی، کامله اجتماع په درې قسمو – عظمی، وسطی، او صغری وېشله کېږی.

عظمی د ټولو ملتو اجتماع ته او وسطی د یوه ملت اجتماع ته چه د دنیا په یوه حصه کښې وی ویل کېږی او صغری دیوه ښار د اوسېدونکو اجتماع ته وایی.

غیر کامله اجتماع ګانی لکه د یوه کلی یا محلې یا د یوه کاله د اوسېدونکو اجتماع ګانی دي، چه د بشری اجتماع اساس بلل کېږی.

هره وړه ټولنه د لویې اجتماع خادمه ده، او یوې اجتماع ته هغه وخت اجتماع فاضله ویله کېږی، چه افراد ئې د سعادت په میندلو کښې یو له بله سره مرستی وی او که داسی نه وی نو غیر فاضله ورته وایی.

فاریابی وروسته تر دې بشری اجتماع د بدن د اعضاؤ د اجتماع سره تشبیه کوی او وایی چه یو ملت یا د یوه ښار اوسېدونکی لکه یو بدن داسی دی چه بعضی اعضا پکښې خادم او بعضی مخدوم وي، چه د رتبې په اعتبار یو له بله تفاوت لری، نو لکه چه زړه، دماغ، او د حس او حرکت نور اعضا او غړی ځان ځانته وظایف لری همدارنګه د یوه وطن اوسېدونکی هم هر یو د ګوښې کار استعداد لری او هر یو د خپلې رتبې او مقام په اعتبار ځانته حیثیت مومی.

کورنی ژوندون

هر کله چه کورنۍ د شعبو او قبایلو اصل او اساس دی، نو د هر ملت کورنۍ چه د علم اجتماع په صحیح اساس باندی جوړی وی، هغه ملت به هرومرو د سیادت او حریت خاوند او د ترقۍ لرونکی وی، او که داسی نه وی نو په ذلت او خوارۍ به ککړ وی، نو ځکه موږ د کورنۍ او ازدواج په تاریخی دورو او په منزلی امورو کښې بحث کوو.

---

[1] ۱ ابونصر فاریابی (۲۶۰ – ۳۳۹ هـ) مشهور فیلسوف دی، چه زموږ د وطن په فاریاب کښې زیږیدلی دی. (مترجم)

ازدواج

ازدواج یعنی ښځه کول یو طبعی امر دی چه د ملتو د مقاصدو او قوانینو په اعتبار تغیر پیدا کوی، او له طبیعی صورت څخه شرعی حالت او مفید صورت ته انتقال کوی، نو فلاسفه ئې یو طبیعی امر، او مقننین ئې مدني تړون ګڼی، د دین خاوندان ئې یو مقدس او مسنون کار او د نسل د زیاتوالی دپاره ډېر ضرور او لازم بولی، اجتماعیون او اقتصادیون ئې هم د اجتماع دارمدار او د انتظام او راحت یو لوی سبب شمېری.

بعضې خلق لکه یونانیان ښځه د نارینه یوه حقیره خادمه او شریره طایفه ګڼی چه د تذلیل دپاره ئې په نکاح اخلی، او دا ذهنیت دوی ته له خپلو حکماو پاتی شوی دی مګر څوك چه حقیقت ته رسېدلی دی هغه د ښځو په حق کښی دا قسم ذهنیتونه نلري او په ښه نظر ورته ګوری.

ازدواج او اجتماعی ټولنه

که څوك غواړی چه روغ او سلیم العقل افراد او یو قوی نسل د جامعې د خدمت دپاره پیدا کړی باید له مسکراتو او هغو شیانو چه د ګیډی د ناروغیو سبب ګرزی خپل ځان وساتی، ځکه چه اولاد زیات صحی خصایص له خپل پلار او مور ځنی مومی، نو پلار برسېره پدې چه ښائی د ښې روغتیا لرونکی وی ښه تندرسته ښځه دی هم په نکاح اخلی چه اولاد ئې قوی او صحیح راشی.

که سړی څه قدر ضعیف هم وی که ښځه قوی او د ښه صحت لرونکې وي، د اولاد په حق کښی د مېره د ضعف تلافی کولی شی، او که دواړه ضعیف وی نو هېڅ شك نشته چه اولاد به ئې هم ضعیف وی.

دا منله شوې خبره او د وراثت د قانون متقضی ده، چه اخلاقی او جسمی صفات له پخوانیو څخه وروستنیو ته انتقال کوی نو باید پخوا له ازدواج څخه دا مراعات وشی، چه مېړه او ښځه له هغو امراضو چه د وراثت په اعتبار راتلونکی نسل ته یا له ښځی ځنی مېړه ته او له مېړه څخه ښځی ته سرایت کوی خلاص وی، نو هر ملت که غواړی چه تر نورو ملتو قوی او د ترقۍ په لاره کښی وړاندی وی ښائی د دغسی امراضو چه د ازدواج په واسطه سرایت کوی جلوګیری وکړی. څوك چه پدې باب کښی زیاتو معلوماتو ته ضرورت لری هغه باید هغو طبی کتابو ته چه پدې موضوع کښی ډېر تفصیل لری او خورا مفید دی مراجعت وکړی او خپل معلومات کامل کړی.

د کوزدې کال او وخت

څه شی چه د ډېر غور او دقت وړ دی هغه د واده او نکاح وخت دی، ډېر خلق د خپل زوی او لور نکاح ته پخوا له بلوغه اقدام کوی، او بعضی تر دېرشو کلو بلکه زيات تاخير کوی نو د دې دپاره چه دا افراط او تفريط له مينځه ليری شی او يو مناسب ټاپی ورته وټاکل شی، اطباؤ پدې موضوع کښی ډېر غور کړی او ويلی ئې دی هر وخت چه هلك او نجلی خپل تناسلی احتياج حس کړی او بلوغ ته ورسېږی دوه کاله وروسته لدې بايد د دوی د ازدواج او نکاح دپاره اقدام وشی، ځکه چه تر دې دمخه برسېره پدې چه دوی دواړه د ازدواجی حيات او کورنۍ ژوندون په خوند ښه نه پوهېږی، او عمر ئی سره تريخ کېږی تناسلی اعضائې هم د ودی او لويښت انتهائی حد ته نه وی رسيدلی، نو هم دوی ته ضرر رسيږی او هم ئې اولاد ضعيفه کېږی نو پس له بلوغه بايد دوه کاله نور هم تاخير وشی، تر دې زيات تاخير هم ښه نه دی، ځکه چه تناسلی اعضا بيکاره او مهمل پاتی کېږی او تناسلی قوت ئې ضعيفه کېږی، نو دغه وخت بايد د واده دپاره مناسب وګڼل شی او هيڅ تقديم او تاخير پکښی ونشی.

د بلوغ زمانه د دې لامله چه يو ځای له بل ځايه د آب او هوا، تودوخی او سوړتيا په اعتبار فرق کوی تعين نشوه.

د کور سرشته (تدبير منزل)

څوك چه د اجتماع علم ته په سر سري نظر ګوري هغه به دا بحث او د ازدواج مسايل او همدارنګه د عايلي د روغتيا خبرې د دې کتاب له موضوع څخه خارجي وګڼي مګر که ښه ځير شي او پدې پوه وي چه عايله او کورنۍ د اجتماع اساس او لمړۍ حلقه ده، چه رورو زياته شوې او تر دې حده رسېدلې ده، هغه به مو مقصر وبولي که لدې بحثونو صرف نظر وکړو، او دا بحثونه به پدې موضوع کښې داخل وګڼي، نو موږ دا بحثونه ضرور ګڼو او څه چه بوعلی سينا پدې موضوع کښې ليکلي دي را نقل کوو او د دې دپاره چه خلقو ته دا معلومه شي چه د تدبير منزل علم د دې عصر له ارمغانونو څخه نه دی له ډېرې مودې پدې خوا، دې علم رواج درلود او موجود و، له ((ارشاد القاصد)) څخه چه څه دپاسه اوه سوه کاله مخکښې ليکل شوی او پخوانی کتاب دی د دې علم تعريف را اخلو، د دې کتاب مؤلف وايي چه د تدبير منزل علم د ښځې او مېړه او اولاد او خدمتګارو په مشترك احوال کښې بحث کوي، او فايده ئې د کور انتظام او سرشته ده چه د انسان د سعادت سبب ګرزي.

د انسان سياست له ښځې سره

شيخ بوعلی سينا وايي چه صالحه او نيکه ښځه له نر سره په مال کښې شريکه او د کور په کارو کښې ملګرې ده، او ښه ښځه هغه ده چه هوښياره، ديندارە، فرمان بردارە او امانت ګره وي چه له خپل مېړه سره زيات محبت لري او په خدمت کښې ئې صادقه وي، شنډه او زبان بازه نه وي او برسېره پدې د انتظام او تدبير خاونده وي چه د مېړه لږ مال د ښې سرښتې په واسطه زياتوي او د ښو اخلاقو په سبب د مېړه زړه خوښ ساتي.

شيخ د مېړه په سياست کښې له ښځې سره دا شيان ضرور ګڼي.

ځان د ښځې په نظر کښې مهيب او موقر ښودل او ښځه د کاله په کارو مشغولول، دا ځکه چه که مېړه د هيبت خاوند نه وي ښځې ته سپك او معمولی سړی ښکاري او اطاعت ئې په ځان لازم نګڼي.

همدارنګه د مېړه وقار هم د ښځې د محبت او دلچسپۍ سبب ګرزي، ښځه ئې د خپلې سر لوېي موجب ګڼي او خپل مېړه ته په درنه سترګه ګوري، د ښځې مشغولول د کاله په کارو باندې هم يو مهم امر دی چه ښځه له بېځايه ناستې ولاړې منع کوي او له کور سره ئې دلچسپي پيدا کوي.

د انسان سیاست له اولاد سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه اولاد په مور او پلار باندی بعضی حقوق لری چه د مور او پلار د توجه وړ دي.
اول باید مور او پلار خپل اولاد ته یو ښه مناسب نوم پیدا کړی او وروسته ورته یوه داسی دایی پیدا کړي چه بی عقله او مرضی نه وی ځکه چه د دایی شودې په طفل کښی اثر کوی. هر وخت چه طفل له تی ځنی پرېکړ شی باید پخوا لدېنه چه هغه بد بد خویونه زده کړی ښه ښه خویونه او ادب وروښودل شی او له بدو کارو ځنی ئې کله د تحسین او آفرین په واسطه او کله د ملامتولو او سرزنش په ذریعه وژغوری او هر وخت چه د زده کړی قوت پکښی پیدا شي تر تعلیم لاندی ونیول شی، د کوچنی روزونکی او مربی باید عاقل، متدین او د کوچنیانو په اخلاقی پالنه پوه وی، د وقار او خوږ بیان لرونکی او د نظافت، سیاست او مروت خاوند وی. هر کله چه کوچنی له دینی او اخلاقی زده کړو څخه فارغ او د لغت د اصولو له زده کولو وزګار شی، باید د یوه مفید صنعت زده کړېته وګمارل شي چه د خپل حیات تامین ورباندی وکړی شی.
دا یوه عمومی تربیه ده چه ابن سینا بیان کړېده، خصوصی تربیه باید د هر ملت له خپلو احتیاجاتو او مقتضیاتو سره سمه وی[١].

د انسان سیاست له خپلو خدمتګارانو سره

د دې دپاره چه د تدبیر منزل او د سیاست د علمو قدامت او پخوانیتوب معلوم شی موږ د شیخ بو علی سینا له بیانه چه پدې موضوع کښی ئې کړی لږ څه را نقل کوو. وګورئ!
شیخ دا موضوع څنګه ښه تحلیل کوی او وایی چه خدمتګاران لکه د انسان اعضا او غړی داسی دی چه لکه لاس او پښې او نور اعضا د ده په کارو کښی ښورېږی او کار ورته کوی، که خدمتګاران نه وی انسان مجبور دی چه پخپله خپل کارونه تر سره کړی او داسی کارو ته اقدام وکړی چه د ده شان و شوکت ته صدمه رسوی نو باید سړی با همته او امین خدمتګاران ځانته غوره کړی او داسی معامله ورسره وکړی چه د هغوی د خوشحالتیا او اخلاص سبب شی او سره لدې باید خپل وقار او هیبت هم د هغوی په

---

١ اوس د روزنی او پالنی علم ډېر ارت شوی دی، چه بېل اصول او ځانته مخصصین لری، موږ باید د اوسنی علم سره سم د خپل [2]ملت اوپښتنوالی تر سیوری لاندی خپل زامن ورزو (مترجم)

نظر کښې وساتی، ځکه چه د انسان خپل وجاهت او وقار لکه حاجب او دروازه وان د سړی حرمت او عزت ساتی.
که چیری له کوم خدمتګار ځنی کوم ناوړه کار څرګند شی باید سړی ئې په داسی شان له هغه کاره را وګرزوی، چه د هغه د زړه بد والی سبب نشی او که کوم ډېر بد کار ورڅخه څرګند شی، چه بخښنه ئې د سړی سیاست ورانوی، ښائی له خدمتګاریٔ منفك شی چه د ده بدی او بد اخلاقی نورو ته سرایت ونکړی.

کورنۍ نیکبختی

د کورنۍ نیکبختۍ اساس نیکه او صالحه ښځه ده چه د کور اداره په اخلاص او ښه زړه کوی، او د خپل کاله شئون ساتی نو باید هر څوك د جمال حقیقت وپېژنی او ځانته د حقیقی جمال لرونکې ښځه غوره کړی، ځکه چه اکثره اجتماعي نقایص په کورنیو کښی د همدې لامله پېښېږی چه ځلمیان د جمال په پېژندلو کښی غولېږی او هر یو له خپل میل سره سم یو قسم جمال خوښوی، او د هماغه ښایست لرونکې ښځه ټاکی، څوك یوازی د مخ په سپینوالی او سور والی او غټو سترګو او څوك په ښه کړه وړه غولېږی، د روحی او معنوی ښکلی توب هېڅ مراعات نه کوی. بعضی خلق لا د ښځی تمول او معتبری په نظر کښی نیسی او دې ته نه ګوری چه دا راز ښځه خپل مېړه ته په ډېره درنه سترګه نه ګوری او ډېر انقیاد ورته نه کوی، نو باید ځلمیان دا قسم فکرونه چه اجتماعی نظام ورانوی له خپلو ذهنو وباسی، او په تش ظاهری جمال او جلال ونه غولېږی.

لمړی تربیه

پدې کښې هېڅ شك نشته چه عایله او کورنۍ د کوچنی د روزنی لمړی ځای دی چه دی د کار او عمل او د حیات د جګړو دپاره تکړه کوی او د معاشرت او اجتماعی حیات مبادی ورته ښئیی.

د کورنۍ عادتونه او خویونه د کوچنی د اخلاقو اساس او لمړۍ خښته ده، نو که چیری کوچنی پدې لمړۍ مدرسه کښی ښه وروزل شی، البته د خپلی کورنۍ او د مور او پلار د خوشحالۍ سبب کېږی.

وړوکی که څه هم په ظاهره یو ضعیف مخلوق معلومېږی، مګر د یوه ملت په قوت کښی حقیقی او ربښتیانی تاثیر لری نو ځکه د اجتماع علما او لوی حکماء چه خپل عمرونه د ملت د قوت د اسبابو په څېړنه کښی تېروی د اطفالو د ضعف او د نسل د لږوالی او زیاتوالی په موجباتو ډېر غور او دقت کوی ځکه چه همدغه واړه دبلی ورځی ځوانان او ځلمیان دي.

نو ښائی پدې ځای کښی د میندو د معلوماتو دپاره د اساسی روزنې څه حصه ولیکله شی او ورته معلومه شی چه تربیه په انسان کښی داسی تاثیر کوی لکه چه د باغوان زیار او عمل ئې د باغ د بوټو او ونو په وده کښی کوی، نو لکه چه د باغ بوټی او ونی په نشو و نما کښی د مربی روزلو ته اړتیا لری، نو روزنه د علم اجتماع یوه لویه شعبه ده، چه لویو لویو خلقو لکه نیلسون، روسو فرانسوی او پس له هغه پستالوژی د نولسم قرن او داسی نورو اشخاصو پکښی ښه ښه تالیفونه کړیدی او لکه ابن سینا چه پخپل کتاب (قانون)

کښې ورته يو فصل خاص کړی نورو طبيبانو هم ورته پخپلو کتابو کښې فصلونه مقرر کړيدي.

تربيوی مذاهب

کوم علمي اصول چه د روزنې پوهانو وضع کړيدی درې مذهبه ځنې جوړيږي:

لمړی: د هلفتيوس فيلسوف مذهب دی وايي وړوکی په اوله کښې د هر شی د قبلولو دپاره مستعد وی نو هر کله ئې چه لمړی ځل په مور يا دايی سترګی ونښلی همدغه ئې اول مربی ګڼل کيږی، چه د حيات لاری ورښئي نو بنا پر دې نظريی کوچنی په ښو او بدو نه ستايل کيږی، او لکه يو حيوان د خپل احتياج او خواهش سره سم حرکت کوی او د نورو تقليد کړی.

دوهم: د ډاکتر غال المانی مذهب – دی او بعضی نور کسان د ټولو نفسی خواهشاتو چينه اعضا او جوارح ګڼی، او وايی چه که دغه د انسان ناقص وی هغه انسان د معنی په اعتبار هم ناقص وی تربيه پکښې تاثير نشی کولی.

دريم مذهب: يوه بله ډله چه دا دواړه مذهبه افراط او تفريط ګڼی وايي چه ډېر کوچنی سره لدې چه اعضائې ناقص وی، روزنه ښه اغېزه پرې کوی او ډېر کوچنی بيا سره لدې چه روغتيا او بدن ئې ښه وی هم روزنه پکښې اثر نشی کولی. نو بايد طبيعت او تربيت دواړه مؤثر وګڼل شی او د دواړو خواوو مراعات وشی، ځکه چه طبيعت انسان ته مختلف او متفاوت قوتونه ورکوی او تربيت همدغه قوتونه د محيط له حال او د کوچنی له ميل سره سم عقلی او اخلاقی خواو ته متوجه کوی. نو ويلی شو چه روزنه د اخلاقو او عقلی او مادی قوتو صيقل دی چه دا ټول قوتونه د عمل دپاره مستعد کوی او پخپل وړ محل کښې ئې استعمالوی.

افلاطون وائی، تربيه روح او جسم دواړه هر ممکن کمال او جمال ته رسولی شی.
سپنسر وايی، تربيه انسان د پوره معيشت دپاره تياروی.

د تربيی نيټې او هغه شيان چه پر تربيه کښې اثر کوی

کوم شيان چه د تربيې په اصلاح يا خرابوالی کښې تاثير کوی هغه دا لاندينی عوامل دي.

١ کور
٢ همنشينان او ملګري
٣ مکتب او مدرسه
۴ فاميل او کورنی

۵ کتابونه او جراید
۶ طبیعت
۷ سیاحت

نظر دې پاسنیو عواملو ته روزنه درې اصلی دورې او یوه تتمیمی دوره لری، چه د درو لمړیو دورو آثار پکښې ښکاره کیږی.

۱: مورنۍ تربیه چه د ولادت له وخته شروع کیږی او په اوه کلنۍ باندی ختمیږی.

۲: اولنۍ تربیه چه کوچنی د خپلی مور له لاسه ووځی پلار او د ابتدائي مکاتبو معلمانو ته سپارل کیږی تر څوارلس کلنۍ پوری.

۳: ثانوی تربیه چه هلك په عالی مکاتبو کښی له لویو ښوونکو څخه تحصیل او زده کړه کوی.

۴: تتمیمی دوره چه پدې وخت کښی انسان اجتماعی ډګر او د عمل میدان ته داخلیږی، دا دوره د حیات په ختمېدلو باندی تمامیږی او بس.

نو څوك چه له خپل اولاد سره مینه او علاقه لری باید په هره دوره کښی خپل اولاد ښه وروزی او د عمل په لاره ئې د ملت د مصلحت دپاره روان کړی. د کورنۍ تربیې مسئولیت د کورنیو په مشرانو او د اولنۍ او ثانوی تربیې مسئولیت پر حکومت او ملت دواړو باندی دی، چه باید داسی مدارس او مکاتب پیدا کړی چه حیاتی علوم پکښی لوستل کیږی.

د دې کتاب موضوع هغه لمړۍ تربیه ده چه مورنۍ تربیه ورته ویل کیږی. دوهمه او دریمه تربیه د مملکت په داخلی سیاست پوری اړه لری. هر کله چه د تربیې علما علم النفس د تربیې اساس ګڼی، او د انسانی جامعې د نفسی حالاتو پېژندل د یوه انسان په نفسیت پېژندلو پوری تعلق لری، لازمه ده چه میندی له علم النفس څخه څه برخه ولری چه د خپلو اولادو طبیعت وپېژنی او استعداد ئې وروزلی شی.

علم النفس

څوك چه د غړو او اعضاو له وظایفو خبروي، او دې علم د (فزیولوژی) سره اشنا وی هغه ته د اعضای رئیسه ؤ وظایف، د هضم، د زړه ښورېدلو، سرېو ته د هوارسېدل تاثیر چه د انسان په حیات کښې ئې لری دا ټول کیفیتونه معلوم وی مګر دا پوهنه او دا علم سطحی او قاصر بلل کیږی ځکه چه انسان یوازی د دې ظاهری جسم نوم ندی، انسان د یوه معنوی شی لرونکی هم دی چه هغه د شعور، علم او فکر آله ده او عقل ورته ویل کیږی.

انسان لکه چه د خپل جسم روزنه او تربیه کولی شی د عقل په روزلو او پاللو هم قادر دی چه لمړی ځل پخپلو هغو معلوماتو کښې چه د ده عقل ورسره اشنا دی ښه غور او دقت وکړی او وروسته خپل معلومات مرتب او زیات کړی ترڅو چه هغه علم ته چه په عقل کښې بحث کوی او علم النفس ورته وایی ورسیږی. لدې بیانه به معلومه شوې وی چه علم النفس په ټولو نفسی مظاهرو او حرکاتو کښې بحث کوی.

خاطر

یوه ورځ یوه زده کوونکی په امتحان کښې چلول کاوه ښوونکی ورته په قهر شو او یو ساعت ئې له خپل مشغولیت څخه ایسار کړ، او تر قید لاندی ئې ونیو، لږ شیبه وروسته د متعلم رنګ ژیړ او بیهوښه شو، شعور ترې لاړ، او د عقل حرکات ئې بند شوه چه نه ئې څه لیدل او نه ئې څه اوریدل، نو ښوونکی ازادی او خلاصی هوا ته واېست او په مخ ئې ورته سړې اوبه وشیندلی، پس لدې د متعلم په اعضاء او بدن کښې نوی حیات وچلېده او حس پکښې رو رو پیدا شو سترګی ئې بېرته وغړولی، او عقل ئې د خپلو وظایفو په ادا کولو شروع وکړه، په زړه کښې ئې د افکارو سلسلې جوړی شوې او خاطر ئې په هغو شیانو چه د ده په زړه کښې ګرزېده مشغول شو. نو د عقل د وظایفو اجرا کولو ته خاطر ویل کیږی.

هره ښځه چه په عقلی امورو پوره نه پوهیږی او تحلیلولی ئې نشی هغه د خپل کوچنی په ذهن کښې څه نشی ځایولی، او نه ئې خاطر او ادراك د ذکاوت او زیرکۍ درجې ته رسولی شی.

د عقل د روزلو لاری

انسان لکه چه د بل عقل روزی خپل عقل هم روزلی شی.

د عقل د روزلو دپاره دوې طریقې دی چه یوېته ظاهری او بلی ته باطنی وایی. باطنی طریقه چه نسبتاً مشکله ده پدې ډول کیږی چه انسان خپل نفس له ځانه جدا وګڼی او مراقبت ئې وکړی.

ظاهری طریقه دوه قسمه ده یوېته ملاحظه او بلی ته تجربه ویل کیږی. ملاحظه دېته وایی چه سړی د نورو عقلونه، د بعضې علاماتو په واسطه ځانته معلوم کړی او بیا هر وخت چه هغه علامات پخپل ځان کښې ووینی اثر ته یې هم ښه ملتفت شي چه بیا د تطبیقاتو په اثر کښې د نورو احوال او هغه شی چه د هغوی په خاطر کښې ګرزی معلوم کړی شی. دېته فراست وایی چه انسان د دې په واسطه مریض او ضعیف عقلونه هم

روزلی شی، او معلم د خپلو شاګردانو عقلی حرکات هم پرې معلومولی شی. تجربه د عقلی حرکاتو او واقعاتو څخه نتایج اخستل دی.

د عقل وده او اقسام

که میندی د علم النفس څخه معلومات ولری، د خپلو کوچنو په حرکاتو او افکارو پوهیږی، او د خپلو اولادو د مرضو علاج کولی شی.

داسی میندی البته د خپلو زامنو په ذهن کښی شجاعت او د نفس لوړتیا ځایوی، او د لویو خلقو په پوړ کښی ئې دروی. د همدې لامله (مونتینی) وایی چه زموږ د لویو عیبو جراثیم زموږ د طفولیت له زمانې سره متصل دی او زموږ د لویو امورو جلب د میندو او دایی ګانو په لاس کښی دی. د عقل د لویښت او ودی دپاره څلور مراتب دی، که کوچنی ترسمی روزنی لاندی ونیول شی، عقل ئې په هره مرتبه کښی وده کوی او کنه نو محروم پاتی کیږی، او نوم یې د انسانیت له صفحې بیخی محو کیږی.

لمړی مرتبه

کوچنی د خبرو کولو تر وخته: پدې وخت کښی د کوچنی عقل د هر شی د صورت د پیژندلو دپاره مستعد وی، او د شیانو فرق یو له بله تر یوې اندازې پخپل شعور کولی شی، پدې وخت کښی باید دکوچنی له نظره ډیر صورتونه تیر شی، چه دی ورسره اشنا شی.

دوهمه مرتبه

د خبروکولو له وخته تر بلوغه پوری د عقل دوهمه مرتبه ده چه د تمیز عقل ورته ویل کیږی، د کوچنی عقل پدې وخت کښی د شیانو د تعریف او منافعو تجسس کوی، او غواړی چه په صحیح طو ورته معلوم شی، پدې وخت کښی که طفل هر څومره پوښتنی وکړی ښائی چه ونه تر ټل شی، او نه په وهمی صورتو او ډاروونکو خیالاتو ووېرول شی، چه ډار او خوف ئې په زړه کښی ځای ونه نیسی، پدې وخت کښی ښائی چه هر کوچنې ډیر قهر او شدت هم ونشی، چه ورته عادی او بې تاثیره ښکاره نشی.

دریمه مرتبه

د عقل دریمه مرتبه د کوچنی د بلوغ او ابلوغوالی له وخته شروع کیږی پدې وخت کښی عقل دوې ملکې پیدا کوی چه یوبته د استحصال او بلی ته د استحضار ملکه وایی. پدې دوره کښی عقل د شیانو منځکښې ارتباط او مناسبت لټوی او د هر شی د پیژندلو او د فایدې معلوملو دپاره هڅه کوی، نو باید کوچنی ته په همدی وخت کښی ښه اداب او ښه سلوك وښودل شی، او له خپلو ملی دودونو او عاداتو سره اشنا شی، چه

له خپلو ورونو او ملګرو سره په مینه، او له مشرانو سره په احترام سلوك وکړی، او د چا زړه آزار نکړی.
ماشوم پدې وخت کښی لکه نیالګی او تربیه لکه اوبه داسی دی، چه نیالګی پرې وده کوی او خوږه میوه نیسی.
پوخ سړی هېڅکله خپل خویونه او عادتونه نه پرېږدی، نو ښائی چه سړی خپل اولاد په همدغه وخت کښی د ښو خیالی او لطیفو قصو په اورولو ښو ښو کاروته راواړوی، او بې لدېنه چه هغه ته صریح امر ونه وشی، باید د حکایاتو په ذریعه او د ترغیب له لاری ښه ښه خویونه ئې په دماغ ځای کړه شی، مګر کومی قصی چه له حقیقته لیری وی، او وقوعی جنبه نلری، لکه د عفریت یا فانوس سحری او داسی نوری قصی هغه باید سړی د خپل اولاد غوږ ته ونه رسوی، چه محض اوهام او هغه امیدونه چه نه عملی کېږی د ده په ذهن کښی ځای ونه نیسی، او لکه بعضې کسان چه د عفریت داېلولو ارمان کوی، او نه ور رسېږی دی هم د دغسی آرزوګانو (چه نه په حیات کښی دخل او نه خارجی وجود لری) په ارمان او سودا کښی پاتی نشی، نن د هر قوم پوهان او پیاوړی اشخاص کوښښ کوی چه دا قسم افکار د نوی نسل ذهن ته ونه رسېږی.

څلورمه مرتبه

د عقل څلورمه مرتبه د بلوغ له وخته د ځلمیتوب او رشد تر وخته پوری ده، که اولاد په صحیح طور روزل شوی وی، دغه وخت د ده په عقل کښی د سعادت آثار ښکاره کېږی او په جامعه کښی مسعودانه ژوند کولی شی، پدې وخت کښی باید اولاد ته نظری تعلیمونه وشی، او هغه علمونه وروښودل شی چه دی ورته احتیاج لری.
هر کله چه انسان د عقل دا ټول مراتب طی کړی، نو دی په هیئت اجتماعی کښی یوه ګړندی او کاریګر عضو ګڼل کېږی، په ښه سلوك د تحسین وړ ګرزی، او په بدو کارو ملامتېږی، پدې وخت کښی باید انسان د لویو خلقو تاریخ ته رجوع وکړی او د هغوی په احوالو ځان خبر کړی، چه دی هم د هغوی په لار لاړ شی، او پیروی ئې وکړی.

د بدن روزل

هر کله چه کوچنی پیدا شی او د دنیا هوا پرې ولګېږی قسم قسم حالات پرې راځی، او هر راز عوارض ورته پېښېږی نو ده ته د ولادت له وخته د قوت او رشد تر مهاله ډېر تدابیر په کار دی ترڅو چه دی د ضعف دا ټول مراحل طی کړی، او رشد ته ورسېږی.
نو په میندو لازمه ده چه خپل کوچنی اداره کړی، او په تربیه کښی یې له هره حیثه زیار وکاږی.

پدې موضوع کښې طبیبانو او حکماۡ کافي بحثونه کړي او د کوچنی ټول ضروریات ئې له خوراکه نیولې تر پوشاك او نظافته پورې دا ټول صحی مسایل ئې بیان کړی دی، نو موږ په هماغه بیان اکتفاکوو کنه، د میندو دپاره به مو څه تفصیل کړی و.

بدنی ورزش او ریاضت

په جسمی روزنه او روغتیا کښې بدنی ورزشونه او لوبې خورا ډېر اهمیت لری، هر طفل ته د ده له بدنی قوت او عمر سره مناسب یو قسم ورزش ضرور دی.

شیخ ابن سینا پخپل کتاب (قانون) کښې د اطفالو او لویو سړیو له حاله سره مناسب راز راز ورزشونه ښودلی دی. کوم ورزشونه چه نن په متمدنو ملکو کښې جاری دی دا ټول بلکه لا څه زیات زموږ په پخوانیو کتابو کښې بیان شویدی او د هر اندام د قوت او د وینو د جریان دپاره یو مخصوص ورزش ټاکل شوی دی، لکه چه د خولې او وړی ژبې (ژبی) د ورزش دپاره بعضی ثقیل او خفیف آوازونه ایستل او نفس بندول او داسی نور علاجونه ښودل شوی دی چه دا هم په بدنی ورزش کښې حسابېږی.

ابن سینا د دې فصل په خاتمه کښې وایې چه هر انسان ته د ده د بدنی قوت سره مناسب یو قسم ورزش ضرور دی، نو میندی باید خپلو اولادو ته یو مناسب ورزش چه عقلی او بدنی دواړه قوتونه په تناسب سره زیاتوی غوره کړی، چه د ملت دپاره غښتلی افراد شی.

خپل اولاد څنګه وروزو؟

ډېر پلرونه کوښښ کوی چه خپل اولاد مهذب تربیه کړی او د ملت دپاره ګړندی اشخاص تقدیم کړی، دوی د دې دپاره هر راز فکرونه کړی او په هره لار چه دوی د خپل مطلب د رسېدلو دپاره وسیله ګڼلې تللی دی، مګر کومی نتیجې چه دوی اخستی دی هغه د دوی د خوشحالۍ سبب ندی ګرزېدلی، دوی داسی ځلمیان میدان ته را ایستلی دی چه د علم او ذکاوت لرونکی دی او د رزق د پیدا کولو مینه لری مګر پدې نه پوهېږی چه له ژونده څنګه استفاده کېږی؟ دا ځکه چه زموږ په وطن کښې ښوونه او روزنه په اشخاصو کښې دا طاقت نه پیدا کوی چه د حیات په میدان کښې منډې ووهلی شی نو له پلرو څخه د اولاد د روزنی په باب کښې سمه لار ورکه شوېده.

که موږ د مترقی ملکو ښوونو ته نظر وکړ، په روزنه کښې یوه سمه لار چه زموږ د اولادو سعادت پکښې دی پیدا کوو، او موږ ته دا اطمینان پیدا کېږی چه د رزق د پیدا کولو دپاره ډېرې لارې دی که موږ د سعیې او عمل دروازه وټکوو، او له نوکرۍ ځنې خپل فکر را وګرزوو.

موږ باید خپل اولاد آزاد تربیه کړو، او دا خیال له دماغه وباسو چه زموږ اولاد زموږ ملك او مال دی لکه چه فی الحاله دا عقیده لرو. په متمدنو ملکو کښی خلق له خپلو زامنو سره داسی معامله کوی چه هغوی هم د ځان په شان اشخاص ګڼی، او په کارو کښی ئې له ځانه سره شریکوی، چه هغوی هم د ژوندون په کارو او حرکاتو پوره واقف شی، نو زامن ئې هم خپل ځانونه مستقل اشخاص ګڼی، او پخپل نفس پوره اعتماد مومی، چه پخپل مور او پلار هېڅ اتکا نه کوی.
پلار ښائی چه خپل اولاد د مسافری او زیار ایستلو دپاره تربیه کړی صنعتونه او علوم پری زده کړی چه په هر ځای کښی ګذران وکړی شی، پلار باید خپل زوی ته د شجاعت او اقدام درس وکړی او د زیار، صبر، استقامت او ثبات او ټینګار په روح ئې تربیه کړی، نو دغسی زامن په هر ځای کښی ګذران کولی شی او په ژوندون کښی هغو درجو ته رسېږی چه د دوی زړه ئې غواړی.
زموږ اولادونه پس له کوزدې او واده څخه هم لکه کوچنی داسی وی چه موږ پرې وېرېږو، او هېڅ کارته ئې نه وړاندی کوو، او له هر شی ئې محروم پرېږدو.
د متمدنو ملکو پلرونه خپل اولاد ته لاسي صنعتونه ورښئیی او هېڅ صنعت ورته حقیر نه ښکاری، د یوې لویې رتبې والا سړی زوی یا فلاح یا تاجر یا د کوم بل صنعت خاوند کېږی، او هېڅ شرف او منزلت ئې نه کمېږی په دغسی تربیت باندی یو ژوندی ملت عمومی سعادت مومی.
موږ پخپل وطن کښی وینو، څوك چه له یوه ښاره بل ښار ته لاړ شی، د کور خلق ورپسی ژاړی او دی هم پریشانه خوبونه وینی دا ځکه چه دی له خپل پلار او موره بیل شوی دی، او دا ورته ډېر سخت امر معلومېږی په مترقی ممالکو کښی هر څوك د خپل عمل زوی دی، بل پلار یا مور ته اسره نه کوی، په وچه او دریابو کښی سفر کوی او د کاله خلق ئې پدې خوشحاله وی چه دی په کسب او معاش پیدا کولو قدرت لری او خپل ژوند اداره کولی شی.
دا راز اشخاص سعادت ته رسېدلی دی او دنیا ورته لکه جنت له خونده ډکه ښکاری، زموږ اولاد نه برسېره پدې چه عادتونه او تربیه ئې ورانه وی د نا امیدی او سستی تخم ئې هم په نفسو کښی کرل کېږی، او د بعضی الفاظو په اثر کښی لکه: قناعت او نور ... چه په یوه بله معنی معرفی شوی دی، د انحطاط او لتی لور ته نژدې کېږی، سره لدې چه د اسلام دین مو د همت، عزت او ترقی خوا ته بولی، او غواړی چه مسلمانان د مجد او شرف لرونکی وی، ضعیف، بی عزمه او پسك نه وی.

وګورئ! د اسلام او مسلمانانو په مقابل کښی څومره ملتونه او پادشاهان ذليل شوه ايا دا د قناعت او سستی په اثر کښی وو او که د کوښښ او عمل نتيجه وه؟

بعضی اشخاص وی چه په خلقو کښی بدی بدی قصې چه خلق مايوسيت ته را بولی، نشر وی او له عمل ئې راګرزوی چه بيا په هر شی کښی شکوم نيسی، او جد و جهد ته هيڅ اهميت نه ورکوی، که مور پدې پوه شو چه خپل اولاد بايد څنګه تربيه کړو، البته زمونږ په جامعه کښی به داسی نشريات بې تاثيره شی خصوصاً که زمونږ مؤلفين پدې باب کښی خپله وظيفه اجرا کړی.

کورنۍ اجتماع

کوم بحثونه چه په کورنۍ، ازدواج، روزنه، او تدبیر منزل کښې وشوه زاید او له موضوع څخه خارج نه دی ځکه چه د کورنۍ اصلاح په حقیقت کښې د جامعې اصلاح ده، نو لازمه ده چه د ملت د اصلاح په لیری لیری وسایلو او د ملت په سعادت کښې فکر وشی او راتلونکی حالت یې په نظر کښې ونیول شی.

موږ وینو چه واړه واړه ملتونه د حریت او قانونی حیات خوا ته نژدې کېږی. او هغه لوی اجتماعی تطور چه موږ ئې په شرق کښې آثار وینو، پدې مو خبروی چه حریت، مساوات او د ملتو یو شان تحول به په شرق او غرب کښې عمومیت پیدا کړی او ټول به یوی غایې او مقصد ته ورسېږی.

هر ملت که غواړی چه خپل افراد د قانونی ژوندون دپاره تربیه کړی هغه باید داسی قوانین مقرر کړی چه هره کورنۍ پدې پوه او مجبوره کړی چه موږ باید په اصلاحی او ضروری امورو کښې لکه د ثروت زیاتوالی، د اولاد روزنه، د ازدواج د رسمو او دودونو تعدیل او سمون او داسی نور ... یو مجلس ولرو پدې صورت کښې به د مجلس او کورنۍ مشر یوازی پخپله رایه کار نه کوی، هر کار به د ده او د کورنۍ د پوه افرادو په مشوره کېږی، دا راز واړه مجلسونه د یوه لوی مجلس چه هغه د مختلفو شعبو او فرقو حرکات اداره کوی اصل او اساس دی.

هغه کوچنی چه پداسی کورنۍ کښې لږ لوی شی، او سترګی وغړوی او د دې مجلس بحثونه او د هر چا دلایل واروی، نو قانونی فکر او د شوری محبت ئې په زړه کښې پیدا کېږی، او هر وخت چه ځلمیتوب ته نژدې شی خپل ځان د هغو کارو دپاره چه سبا ورځ یې تر غاړی کېږی تیار وی.

هر کله چه ملتونه اتحاد او ارتباط ته احتیاج لری او په هر کلی او ښار کښې یوه کورنۍ له بلی سره روابط لری نو کېدای شی چه د یوه ښار ټولی کورنۍ په ګډه بعضی افراد منتخب او یو داسی مجلس تشکیل کړی چه د ټولو د مصلحت او نفع دپاره کار وکړی.

پدې صورت کښې هر کلی او ښار خپل اولاد په استقلالی تربیت باندی تربیه کولی شی.

کورنی تعاون او مرسته

کومی کورنۍ چه د خپل شرف او موجودیت د ساتلو دپاره د شوری او د دغه انتظام قایمولو محبت لری هغه د همدغه فکر په اثر کښې د (صندوق تعاون) په نامه یو صندوق ټاکی او د هغې کورنۍ هغه افراد چه د کار او کسب خاوندان وی هره میاشت پکښې څه پیسې اچوی، چه د عمومی مفاد دپاره د ضرورت په وخت کښې صرف شی.

دغه راز ملت خپل اقتصادی موجودیت ډېر ښه ساتلی شی، دوی کولی شی چه خپلو افرادو ته لدې صندوق څخه د پور پیسې ورکړی.
هر څومره چه افراد زیاتیږی، او دا سلطه وسعت مونده کوی هماغومره د دې تعاون نفع او فایده عامیږی.
غرض دا چه کورنۍ ټولنه د عامې ټولنې اساس دی نو باید هر ملت د خپلو کورنیو اتحاد او مجد د حریت او شوری په اساس بنا کړی دا د کورنیو او ملتو د ارتباط دپاره یوه لنډه او نژدې لاره ده.

دوهم باب

د اجتماع روح

علامه ګوستاولبون پخپل کتاب (روح الاجتماع) کښې د اجتماع هغه روح بيانوی چه د اروپا د متعلمينو په نفوسو کښې ئې سرايت کړی او د هغو عواملو په اصل او اساس کښې بحث کوی، چه د جماعتو په پيدا کولو کښې اغېزه لری، دا بحثونه د قام مشرانو او د ملت واکدارانو ته ډېر مفيد او ښه دی. ده پدې کتاب کښې هغه اوهام او خيالات چه د اجتماع د روح د پيدا کولو وسايل دی ډېر ښه ښودلی، مګر زمونږ غرض پدې عنوان کښې د طبيعی اجتماع روح ده، چه انسانان ئې له وحدت او انفراديت څنې د شعبو او قبايلو تشکيل ته رسولی دی، او قومونه ئې سره لدې چه يو له بله لری پراته دی، او د رنګونو، ژبو، دودونو په اعتبار سره ډېر فرق لری د منافعو مبادلې ته تيار کړی دی.

علامه مونتسکيو پخپل کتاب (اصول النواميس و الشرايع) کښې د اجتماع طبيعی قوانين، يا په بل عبارت د بشری اجتماع روح پر څلورو برخو وېشی:

۱-انسان د فطرت په زمانه کښې چه د پېژندنې قوت ئې درلود، او معارف ئې نه درلوده – دی پدې وخت کښې له هر شی څنې وېرېدی او تښتېدی، هېڅ شی ته به ئې ضرر نه رساوه، دا حال د سلامتۍ حالت او د انسان لمړی طبعی قانون ؤ.

۲-انسان هغه وخت چه بعضی ضروریاتو ته خپل احتياج حس کړ، سره لدې چه خوف او وېره ورسره وه، د قوت د پيدا کولو دپاره ئې زيار شروع کړه، دا د انسان دوهم طبيعی قانون او ناموس دی.

۳-کوم وخت چه خوف او ډار په خلقو غلبه وکړه، نو دوی يو له بله سره نژدې او وصل شوه، او په منځ کښې ئې عواطف پيدا شوه دا دريم طبعی قانون دی.

۴-انسانان برسېره پدې چه د دوی په مينځکښې عواطف پيدا شوه په پوهنو (معارف کښې ئې هم برخه واخستله، او اجتماعی ژوندون ته ئې ميل پيدا شو.

دا هغه طبيعی قوانين دی چه د اجتماع روح څنې تشکيلېږی.

کوم وخت چه د قبايلو په مينځکښې اختلاف او دښمنی پيدا شوېده، هرو مرو پکښې عايلوی محبت د ملګرۍ احترام او مراعات هم و، دا عواطف که څه هم په عايله او قبيله کښې محصور و، مګر د دې په اعتبار چه په لمړۍ مرتبه کښې همدغه د اجتماع روح وه، لوړ منزلت لری.

کوم وخت چه انسان علوم او معارف ومیندل، د اجتماع احاطه لویه شوه، او طبقات پکښې پیدا شوه، د رزق او کسب او کار لاری زیاتی شولې، او د شریعت او قضا دایرې ارتی شوې.

دا د اجتماع هغه روح او اساس دی چه له پخوا وخته په تاریخی ملتو کښی لیدل شوی دی. نو په هر اجتماعی عصر کښی (چه کمال ته رسېدلی وی) د حرب او مدافعې وسایل لږ څه کم شوی او د حرفت، زراعت، صناعت او رزق پیدا کولو محبت زیات شوی دی او په همدغه وخت کښی لمړی شعوبی تعاون ته او وروسته اجتماعی ملګرتیا ته احتیاج لیدل شوی، او په بشری ټولیو کښی نوی نوی احتیاجات او عمرانی تحولات پیدا شوی، چه پدوی کښی ئې په هماغه اندازه چه په کلو او قبایلو کښی د اجتماع روح ترقی کړېده د حرب او تجاوز روح وژلېده.

ملت څه شی دی؟

کوم افراد چه جنسیت، د مملکت جغرافیائی حدودو، دوی یو له بله سره تړلی وی او برسېره پدې چه دوی په عاداتو، اخلاقو او عمومی صفاتو کښی سره شریك وی تاریخ ئې هم یو وی هغو ته ملت ویل کېږی او د ژبې یو والی هم د ملیت ارکان ټینګوی.

د یوه ملت عمومی صفات هغه دی چه د هغه ملت ټولی فرقی او ډلی پکښی شریکی او متحدی وی، او ټول خلق یوه مقصد ته متوجه کوی او فکری او ارادی وحدت پکښی پیدا کوی.

ګوستاولوبون وائی: ماته پخپل سیاحت کښی دا خبره ښخی ښکاره شوه چه هر ملت یو عقلی مزاج لری چه هغه لکه د هغوی تشریحی حواص ثابت او پایدار او له همدغه څخه د ملت افکار، معتقدات، فنون، انتظامات، او شعور پیدا کېږی.

د اجتماع پوهانو دا حقیقت ښخی منلی دی چه د یوه ملت ادبی او عقلی صفات د هغه ملت د تېر وخت خلاصه او د نیکو میراث دی او همدغه شی دی چه د یوه ملت روح او خط مشي ورڅخه تشکیلېږی.

لدېنه دا نتیجه اخستله کېږی چه یوه عمومی روح چه د ملت په ټولو افرادو کښی یو شعور او یو فکر پیدا کوی، او ټول افراد یوې خواته بیائي د یوه ملت په امتیاز او بېلوالی کښی لمړی مقام او زیات اهمیت لری، نو همدغه شی د ټولیو او جماعتونو د حرکت کلی ده، چه د افرادو مقدرات هم پکښی پټ پراته دی. د یوه ملت د وحدت او فکری یو والی دپاره ډېر سببونه موجود دی چه د ملت په روح کښی تاثیر لری:

اول دا چه فرد د جامعې په ډاد بعضی داسی کارو ته اقدام کوی چه په انفرادی حالت کښی ئې هېڅلکه نشی کولی، نو دا یو قوت او زړورتوب دی چه فرد ئې د جماعت په لمن کښی مومی، بله دا چه په انسانانو کښی لکه مقناطیسی کیفیت یو نفسی تاثیر شته چه ټول خلق یوه کار ته را کشوی او د حکایت په طور ئې یوه عمل ته وړاندی کوی، دوی پخپل ځان باندی یو قوت او باعث حس کوی مګر نه پوهېږی چه دا قوت له څه شی پیدا شوی دی، همدغه سبب دی چه په یوه فرد باندی د ده خپل ذاتی مصلحت باعث کېږی چه د جماعت د مصلحت دپاره ځان فدا کړی، نو فرد په اجتماعی حالت کښی بعضې داسی صفات پیدا کوی چه هغه د ده له انفرادی حالت سره ښخی مباینت لری، او دا د هغه نفسی تاثیر نتیجه او فایده ده.

ګوستاولوبون پخپل کتاب (سرتطور الامم) کښی وایی: چه په اول نظر سړی ته د یوه ملت د افرادو په صفاتو کښی اختلاف او مباینت معلومېږی مګر چه سړی ښه ځیر شی

پوهيږی چه ټول افراد په عمومی نفسی صفاتو کښی سره شريك دی او دغه نفسی صفات لکه هغه جسمی صفات چه دا ملت له بل ملت ځنی بيلوی ثابت او پايدار دی او دغه صفات پښت پر پښت په منظم ډول نوی کيږی.

دریم باب
حکومت

د حکومت د پیدا کېدلو په کیفیت کښې د فلاسفه و نظریات مختلف دی. (هوبز انګلیسی) وایی:

چه انسان په اصل یو داسی مخلوق دی چه له هر څه ورته خپل ځان ګران او محبوب دی او هر کار د ځان د فایدې دپاره کوی، مګر سره لدې فطرتاً له ګوشه نیشنۍ او انزا ځنې متنفر دی، نو هر کله چه بشری قبایل هر وخت سره په جګړه اخته وی، او قوی په ضعیف باندی تېر غامی کوی نو انسان مجبور شوی چه د خپلو همنوعانو یوې طایفې ته ځان نژدې کړی او تر سیوری لاندی ئې خپل حقوق وساتی، نو د همدې په اثر کښې حکومت پیدا شو چه یو جماعت د مشترك مفاد او غرض دپاره روان کړی.

ژان ژاك روسو وایی:

انسان فطرتاً مسعود دی او څومره چه بشری نوعه زیاتېږی هغومره د دې سعادت صفائی په خړوالی بدلېږی، نو هر کله چه انسان ته د حیات په لاره کښې هر راز موانع پېښېږی چه دی یوازی هغه له خپلی مخې نشی لری کولی، هرو مرو د اجتماع ضرورت حس کوی او مجبورېږی چه له جماعت سره د اتفاق عقد وکړی او هر فرد د خپلو حقوقو ساتنه اجتماعي هیئت ته وسپاری، نو بنا پدې نظریه یو عمومی مساوات ضرور دی او حاکمیت هم د حکومت د اجتماعی هیئت حق دی.

اصل حقیقت دا دی چه د حکومت منشا او نظریه یوه ده، او هر لیکونکی په یوه داسی قالب کښې اچولېده چه د ده له خواهش سره برابره ده او دی ئې پر خوا دی.

د دې نظریې اصل دا دی چه انسان له انفرادی حالت ځنی وتلی او له خپلو همنوعانو سره پدې متفق شوی دی، چه هر فرد د حکومت اجتماعی هیئت ته تابع وی او اجتماعی هیئت به هم د هر فرد حقوق او مصالح ساتی، د همدې په اثر کښې طبیعی قوانین په بشری قوانینو بدل شوه او په افرادو باندی د هیئت اجتماعی له خوا بعضی موجبات مقرر شوه، چه په عوض کښې ئې هیئت اجتماعی هم د افرادو حقوق پخپل ځان ومنل او د یوې معاهدې صورت ئې پیدا کړ چه له یوې خوا حقوق او له بلی خوا واجبات رد او بدل شویدی.

څه چه (هوبز) او (روسو) پدې موضوع کښې ویلی و، هغه ذکر شوه (لوك) خپله نظریه پداسی شان ښکاره کوی چه په اجتماعی هیئت کښې د دوی له خوا پاچا د اجتماعی تړون عاقد دی، چه د افرادو حقوق وساتی.

بعضی کسان دی چه حکومت د خدای پاك له لوری ګڼی او وائی چه دا د نن ورځی حکومت د خدای د خلافت روستنی رنګ دی چه په مرور د زمان یی تحول موندلی دی.
بعضی وائی چه د حکومت منشا او مبدا قوت او غلبه ده.
نو د حکومت په باب کښی د هر چا نظریه مختلفه ده او هر چا یوه نظریه چه ده ته ښه ښکاره شوېده خلقو ته ښوولې ده.
مګر صحیح او معقوله نظریه دا ده چه د پلار ګلوۍ سلطه او اقتدار د حکومت منشا او اساس دی چه وروسته تربنه، هر راز حکومتونه جوړ شوی دی.
نو هر ملت هغه شان حکومت قبول کړی دی چه هغه ئې د اوسېدونکو د تعداد، ثروت، او غرایزو سره موافقت او مناسبت لری ځکه چه اقلیمونه د حکومت په طرز کښی پوره دخل لری او وضعی قوانین هم له طبیعت او قومی عاداتو ځنی پیدا کېږی.
نو ویلی شو چه د تاریخی حکومت منشا د پلارګلوۍ سلطه ده چه وروسته د مشر توب په سلطه بدله شوېده او ورو وروئې خپله دایره ارته کړېده او د طبیعی حکومت منشا د جماعتونو احتیاج او اړوالی دی یوه داسی اقتدار ته چه د بعضو تجاوزونو او تېرغامیو چه د نورو په حق باندی کېږی مخه ونیسی، او متجاوز خلق له تېری او تجاوزه را وګرزوی!

د حکومت وظیفه

پدې موضوع کښی بحث کوونکی مختلف نظریات لری، یوه ډله وایی چه فرد تر هغه وخته پوری ترقی نشی کولی ترڅو چه د حریت په میدان کښی په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې نه ښود شی، پدې صورت کښی نو فرد پخپله ذاتی ترقۍ کښی بې له خپل همته او خپل فکر او عمل ځنی په بل شی اعتماد نه کوی او ټول قوتونه ئې وده کوی.
د دې کسانو په نزد د حکومت وظیفه د وطن حمایت او د داخلی نظام او امنیت ساتنه ده چه د لښکر په لرلو او حاکمانو او قاضیانو په مقررولو باندی کېږی چه ضروری او لازمی قوانین وضع او معمول شی.
دا کسان وائی چه د دنیا نظام د تنازع للبقا – او بقای اصلح په اساس بنا دی او تجارب هم دا وائې چه باید فرد په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې ښودل شی.
مګر بعضی داسی کارونه شته چه که حکومت پکښی مداخله ونکړی لکه:

د پوستې انتظام، او اجباری تعلیم یا د اوسپنې لار – نو پوره فایده ورځنی نه اخستله کېږی.

ځکه چه دغه اعمال او کارونه چه د عمران او تمدن روح بلل کېږی که افرادو او شرکتونو ته پرېښودل شی نو د سیالۍ او همچشمۍ په اثر کښی له مصلحت او ضرورت ځنی زیات اجرا کېږی.

بله دا کوم وخت چه انسان پخپل خصوصی مصلحت مشغول شی نو د اطفالو او ضعیفانو حمایت او د فقیرانو معاونت ته نه ملتفت کېږی، نو ضرور ده چه حکومت په دغسی کارو کښی مداخلت وکړی.

ځنی خلق وایی چه فرد د نورو مرستی او ملګرتیا ته اړ دی او دغه مرسته یې له حکومت ځخه د بل چا له لاسه په ښه شان پوره نه ده، نو باید حکومت ټول اقتصادی امور لکه صنایع او زراعتونه په خپل لاس کښی ونیسی، ځنی فیلسوفان لکه ټولستوی بیا وایی: چه حکومت ته بیخې ضرورت نشته او د مال صرفول د حربې آلاتو او عسکری تنظیم دپاره له صحیح انسانیت سره منافی دی، دی وائې چه حکومت له فطرت او طبیعت ځنی مخالف یو شی دی او ملتونه هغه وخت انتهائی سعادت ته رسېږی چه حکومت بیخی د خلقو هېر شی.

دا درې مذهبه، هیڅ یو له افراط او تفریط ځنی خالی نه دی او همدغه سبب دی چه خلقو پوره نه دی غوره کړی او اکثرو مترقی ملتونو د خپل نظام اساس په معتدل ډول بنا کړی دی، او د حکومت مداخله ئې د افرادو په شئوناتو کښی څومره چه ضرور دی لکه:

د ضعیفانو حمایت، د شفاخانو جوړول، د کسبګرو د مصالحو دپاره قوانین وضع کول، د کرهنې، تجارت، صنعت د لوړتیا وسایل ټولول، د حمل و نقل بری او بحری وسایل لکه: د اوسپنې لار، برېښنا، تلګراف، او د اخلاقو او دین ساتنه او داسی نور تهیه کول قبوله کړېده.

د ټولستوی او فیلسوفانو فکر یو محض خیال دی چه عملی کېدی نشی ځکه چه ټول خلق لکه ټولستوی فیلسوفان کېدی نشی چه هر سړی له ټګۍ، خیانت او شر ځنی ځان خلاص کړی شی او صحیح انسانیت په دنیا کښی وچلېږی.

دا هغه نظریات دی چه اجتماعیونو د حکومت د وظیفی په باب کښی ښکاره کړی او د حکومت د مداخلی حق یې د خلقو په شئونو کښی ښکاره کړېدی مګرهر حکومت

ځانته له احتیاجه سره سم نصب العین او غایه لری چه د هغې په مقتضا کار کوی، او په هر ډول چه قوم او ملت لوړیږی، او وطن ودانیږی، لوړوی او ودانوی ئې!

د هر ملت سیاسی تربیت د افرادو په نفسیاتو او ذهنیت کښی پوره دخل لری او تعلیمات هم د همدغې تربیتې له مقتضی سره برابروی. کوم ملت چه د هیئت اجتماعی احترام لری د هغه ملت هر فرد بې له یوه قوت او باعث څخه د نورو د حریت احترام ساتی، او هیڅکله خپل حکومت ته د خوف په سترګه نه ګوری. بلکه د احترام او خلوص په نظر ورته ګوری ځکه چه هغه د سلطنت تاج عیناً د ملت تاج ګڼی چه پخپل لاس ئې د خپل مشر او پاچا په سر ایښی دی، نو دوی د دغه تاج او خپل قانون پوره احترام لری او همیشه ورته د محبت په سترګه ګوری.

هغه کسان چه د پردی حکومت تر لاس لاندی ژوند کوی هغوی ته د حکومت هر ږغ لکه آسمانی ټکه داسی ښکاره کیږی او هر کار چه په حکومت پوری ربط لری ورځنی ډېره کوی مګر د ملت د خواخوږی او خپل او ملی حکومت.بنه او سیاسی روزنه دغه راز اوهام محدود کوی او خلق پدې باندی پوهوی، چه هر فرد د حکومت په کارو کښی د معاونت حق لری او د حکومت اشخاص هم دغسی افراد دی لکه دا نور خلق چه د قانون په مقتضیٰ او د ملت په مرضا حکم کوی.

د حکومت په باب کښی د پخوانیو نظریه

ارسطو وائي که عدل او مساوات ورك او يا ضعيف وی څنګه به يو قوم د سعادت ژوندون وکړی؟ او څنګه به ټيټ جمعيتونه او واړه طوايف نهضت مونده کړی؟ نو د ده په نظريه بايد په هر مملکت کښی عدل قايم وی او ټول کارونه د حکمت په مقتضا اجرا شی.

کونفوشيوس چينی وائی کوم حکومت چه پخپل مملکت کښی د عدل او کفائت له مخی حکم کوی هغه لکه د قطب ستوری داسی دی چه هميشه ځای په ځای وی او نور ستوری ئې پخوا کښی خپل ځايونه بدلوی او انتقال کوی.

ملك[13] شيانغ وايی: د اسمان زوی يا امپراطور د مملکت د خير او فايدې دپاره پيدا شوی او مملکت د امپراطور دپاره نه دی پيدا شوی.

په چين کښی دا متل دی چه د ملت محبت پيدا کړه مملکت به پيدا کړی، او که دغه محبت ورك کړې نو مملکت به درځخه ورك شی.

له (سولون) يونانی څخه پوښتنه وشوه چه کوم مملکت د مدنيت لوړی درجی ته رسيدلی دی؟ هغه وويل هغه مملکت چه اهل ئې په ذلت کښی نه وی او ظلم پرې باندی نه کيږی. بلکه لا د يوه بل قوم په مظلوميت هم نشی راضی کېدی او ورسره داسی مرسته کوی لکه چه هغه ظلم عيناً په دوی کيږی.

له (کسری) څنی پوښتنه وشوه چه کوم پادشاه ښه دی ده وويل: هغه پادشاه ښه دی چه د قهر او غضب په وخت کښی کريم وي، او پخپله وعده وفا کوی که څه هم لويه وعده وی. ارسطو طاليس ويلی کوم پادشاه چه عدل کوی هغه شجاعت يعنی لښکر ته نه محتاج کيږی.

د حکومت په باب کښی د پخوانيو مصريانو نظريه

د مصريانو له پخوا وخت څنی (يعنی پخوا له اسلامه) دا رايه ده چه پادشاه پخپل حکومت او عدل چلولو کښی شوری ته محتاج دی، چه له خپل حکومت سره هر راز مرسته وکړی چه د همدی لامله علما او حکيمان او د رايی خاوندان د حکومت د امورو د ترتيبولو دپاره مقرر وی، او پخپل سياست او د مشکلاتو په حلولو کښی په دوی اعتماد کوی.

کله به چه د مصريانو پادشاه مړ شو نو دوی به ئی مړی د قبر په څنګ کښی کښېښود، خطيبان، او د مجلس شوری اعضا به ودرېدل د ده په ټولو کارو به ئې تبصره کوله، د ده عدل يا ظلم خير يا شر ټول صفات به يی بيانول پس له هغه به د ټول جمعيت رايه د ده

---

[13] دا د چينايانو او جاپانيانو عقيده ده چه هغوی خپل امپراطور د اسمان زوی ګڼی.

په باب کښې غوښتله کېده چه ایا دی په احترام او تعظیم ښخ شی او که په معمولی طور په قبر کښې کېښود شی.

دی پخوانی دود د پادشاهانو په ښه سلوك او عدل کولو کښې ډېر تاثیر درلود، او دوی یې مجبورل چه د اهل رایو په مشوره کار وکړی، د مصر په تاریخ کښې لیدل کېږی چه ډېر فرعونان د ظلم او بد روش په سبب د ملوکیت له القابو محروم شوی دی.

نو د مصر پخوانیو شوراؤ یو حقیقی صورت درلود او یوازی علما او حکیمان او دینی مشران به پکښې نه وو د اقلیمونو او سمتونو نوابان او مشران به هم پکښې شامل وو، چه لدی ټولو څخه به یو عمومی جمعیت تشکیل کېده چه په لویو او مهمو کارو کښې لکه: حرب یا صلح، د قوانینو اړول، د حاکمانو درول یا داسی نورو کارو کښې به دوی پرېکړه کوله ځوك چه د مصر پخوانی سیاست او اجتماعی نظام ته مراجعت وکړی هغه ته به د مصر دغه څه مفاخر او معالی چه لری د تعجب وړ ښکاره نشی.

حکومت د اسلام په نظر کښې

اسلام د خپلو تعليمونو د انتشار په مرسته په اجتماعياتو، سياسياتو او مدنيتونو کښې ډېره غوره اغېزه کړېده، لکه چه تاريخ ئې هم په دلچسپې سره ذکر کوی.

مګر دلته زموږ غرض دا نه دی چه د اسلامی ملت د تحول سر بيان کړو يا د دوی په هغه صحيح او متين مدنيت چه تر نيمی دنيا پوری ورسېده، څه بحث وکړو، ځکه چه ډېرو انصاف لرونکو مؤرخينو شرقييونو او مستشرقينو دواړو ډلو دا موضوع ښه واضحه کړېده.

زموږ غرض يوازی همدغومره دی چه په اسلام کښی حکومت په کوم اساس ولاړ دی او کومو عواملو د اسلام مدنيت ته تراندلس او چين پوری لاره ورکړه.

په اسلام کښی د حکومت اساس په شوری او د مسلمانانو د جمعيت په رايه بنا دی، په اسلام کښی خليفه لکه يو مقيد پادشاه داسی دی او کوم قانون چه دی مقيد کوی هغه د خدای کتاب او د رسول(ص) اقوال دی. په اسلام کښی خلافت په ميراث له يوه ځنی بل ته نه نقل کېږی. چه له پلروځنی زامنو ته او له زامنو ځنی لمسيانو ته ورسېږی.

ځکه چه خلافت په عمومی انتخاب ګټل کېږی او د خدای او رسول په اطاعت او عدل ساتل کېږی لکه چه د خليفه په حق کښی ويل شوی چه که له عدل او د خدای او رسول له اطاعت څخه يی بلی خواته ميل وکړنو ولاړيی کړئ. او که د خپلو شهواتو په ميدان کښی خپل جلب بيخی خوشی کړی نو معزول يی کړئ.

نو دا هغه اساسی قواعد دي چه اسلامی حکومت پری قايم دی او همدغه سبب دی چه ملت د حکومت په مقابل کښی ځان جاهل او بی خبر نه ګڼي. او هر فرد دا تصور کوی چه خليفه هم بشر دی چه کله سهو کېږی او کله حق ته رسېږی نو بايد هر مسلم او عالم حاکم ته نصيحت وکړی او ورته وويلی شی چه ته له عدل نه بل لور ته کوږ شوی يی.

د همدی لامله اجتهاد هم په مجتهدينو يعنو هغو اشاخاصو پوری خاص دی چه د عربی لغاتو له اصولو خبر وی او په دينی علومو کښی بصيرت لری او له قرآن کريم او احاديثو څخه احکام اېستلی او حق او باطل، صحيح او فاسد سره بېلولی شی، خليفه ګانو ته د محض خلافت په سبب دا حق نه دی ورکړ شوی.

دغه راز عقايد چه په يوه قوم کښی راسخ او ټينګ شی هغه هېڅکله د هغه چا په مخ کښی چه دوی د حاکميت دپاره غوره کړی خپل سر نه ټيټوی تر څو چه هغه د عدل پابند او د خدای او رسول تابع نه وی.

نو په دغه صورت کښې پاچا له خپل ملت سره داسې سلوك كوى لکه چه يو مهربان پلار ئې له خپلو زامنو سره کوی او ملت هم خليفه او پاچا ته د محبت او احترام په سترګه ګورى نه د خوف او ډار په سترګه.

دغه و د حکومت او ملت لنډ حال په اسلام کښې، وروسته چه عربى سلطه پراخه شوه او د اسلام لاس شام و عراق، فارس، مصر، طرابلس، تونس، الجزاير او د فرانسى جنوب غربى لور ته ورسېده نو فيلسوفان او علماءٔ د مملکت تنظيمى امورو او قوانينو وضع کولو ته توجه وکړه او د وزيرانو، مشرانو او ملکى او عسکرى مامورينو وظايف ئې په داسې شان تعين کړه چه تر اوسه چا پکښې څه ندى ويلى.

د ملت د مشرانو صفات

پدې صفاتو کښې حکیمانو، سیاسیونو او اجتماعیونو ټولو بحث کړی او د مشرتوب دپاره ئې ډېر داسې شرطونه چه د ملت په نفع تمامېږی او مشرتوب ورباندی ګټل کېږی ښودلی دی.

پدې موضوع کښې کومه ښه رایه چه میدان ته راوتلې ده د ابونصر فارابی نظریه ده چه پخپل کتاب (ارأ اهل المدینة الفاضله) کښې ئې ښکاره کړېده، دی وایی چه د ملت دمشرانو دپاره دا صفات ضرور دی:

١: د عضاوو پوره والی ٢: پوهه او سنجش

٣: د حافظې ښه والی ٤: زړه سوی او عاطفه

٥: فصاحت ٦: د زده کړی (عرفانی) شوق

٧: په شهواتو او خواهشاتو کښی اعتدال ٨: لوړ همتی (کبر النفس)

٩: له رښتیا او رښتیا ویونکو سره محبت لرل ١٠: د دنیا متاع ته په کمه سترګه کتل

١١: له عدل او د عدل خاوندانو سره مینه ١٢: د عزم او ارادې ټینګوالی

فاریابي د دې شرطونو له بیانه وروسته ویلي دي چه که د دې ټولو صفاتو خاوند پیدا نشي نو بیا د ریاست او مشر توب وړ هغه څوك دیچه پخپل شریعت ټینګ او ښه هوښیار وي او که دغه شرطونه په څو کسو کښې د تقسیم په ډول وی او دوی ټول پخپل منځکښې متحد کیږي نو دوی ټول باید مشران او رئیسان وی.

او هر کله که یو ښار له حکمت څخه حالی شي او دغه شرطونه په رئیسانو کښې مختل شي د هلاك معرض ګرزي.

ابن خلدون ویلی چه د دغه منصب وړ هغه څوك دی چه دا لاندینی څلور صفتونه لری:

١: علم ٢: عدالت ٣: کفایت ٤: د حواسو سلامتي

د عربو په نزد د مملکت ارکان

د عربو سیاسیونو چه د خپل ملت اصلاح او انتظام، سعادت، امن او عدالت په نظر کښی نیولی، نو د مملکت دپاره ئې څلور رکنه مقرر کړیدی. چه هغه دا دی:

ټولواك -، رعیت -، عدل -، تدبیر -، چه دغه هر رکن ته په یوه خاصه نظر ګوری او بعضی ملحوظات پکښی لټوی.

علامه شهاب الدین چه په سیاسیاتو کښی یو پوه عالم و هغه ویلی دی چه ښه پاچا پر ځان حاکمیت لری او له بدو خواهشاتو ځنی خپل ځان ژغوری او بله دا چه د خپل مملکت له احواله خبر او پخپلو ظایفو کښی جدی وی، د همسایه ممالکو له احواله هم خبر وی او خپل سرحدونه هم په یوه قوی عسکر چه وسله او تو ښه او ذخایر ورسره زیات وی ټینګو دی.

خپل عسکر او منصبداران ښه ساتی او پخپل ملك کښی هر راز مواد پیدا او تعمیرات زیاتوی او خپل رعیت داسی ګڼی لکه زامن او وروڼه، او هر کله ئې د لوږتیا، او سمون او بډایۍ او ښېګړو په فکر کښی وی!

رعیت

رعیت چه په څو قسمونو لکه: د کلو اوسېدونکی، د ښارو آبادوونکی، جنګ کوونکی، او علماٴ او پوهانو وېشل کېږی.

دا ټول له درې عنوانو لاندی راځی: اخیار او افاضل یعنی ښه او پوه خلق، اشرار او اراذل یعنی بدان او پایلاتی خلق، متوسطین یعنی منځنۍ ډله.

چه باید له هرې طبقې څخه کار واخستل شی یعنی له علما او پوهانو ځنی عرفانی او علمی خدمت، او له کسبګرو او زارعینو څخه اقتصادی خدمت وغوښتل شی او حربی اشخاص په عسکری امورو مشغول کړه شی، او هېڅوك وزګار پاتی نشی چه ټوله د ملت ډلی د وطن په خدمت بخت وی!

او د خپل حکومت سره په هره چاره کښی مرسته کوی!

عدل

پوهان پدې پوهېدلی دی چه د حکومت غرض د ظلم او تعدی ورکول او د عدل او مساوات قایمول دی، نو علامه شهاب الدین د عدل دپاره دا درې رکنه مقرر کړی:

۱: د لوی خدای حقوق ساتل.

۲: انسانی حقوق یو له بله محافظه کول.

۳: د اسلافو او پخوانیو د حقوقو مراعات کول.

د دې درې قسموتر تفصیل لاندې د مملکت ټول امور داخلیږی او هر څه پکښی راځی، چه عمران او آبادی هم ضمناً د عدل تر عنوان لاندی داخلیږی.

عمرانات او ودانی

د مملکت ودانی دوې جنبې لری چه یوه زراعتی او بله تعمیری او ودانۍ جنبه ده؛ د زراعت د ترقۍ او حمایت دپاره دا دوه شیه ضرور دی چه باید حکومت ورته توجه وکړی لکه د اوبو زیاتول، د لارو جوړول، د دهقانانو حمایت کول، په مالیه کې تخفیف کول، ترڅو چه دهقانان له زراعت څخه زړه توری نشی او بل کسب ته زړه ښه نکړی.

د ودانیو په جوړولو کښی باید د دې لاندی شرطو مراعات وشی.

۱: د ښوو اوبو زیاتوالی.

۲: د ځای ښه والی او د هوا اعتدال.

۳: د ارشو او لرګو نزدیوالی.

۴: د ځای موقعیت د امنیت په لحاظ.

برسیره پدې شرطونو څه نور شرطونه هم شته چه باید مراعات ئې وشی لکه: د کوڅو د خطونو معلومول د هر ډول بازار د پاره ځای ټاکل، د ضرورت په اندازه د علم او صنعت خاوندانو ته ځای ورکول او نور.

تدبير او اداره

غرض له تدبير د مملکت د امورو انتظام دی لکه: د وزارتو تشکيلول، د واليانو او حاکمانو ټاکل او وروسته لدېنه د قاضيانو او منصبدارانو تعينول، ليکن پدې ټولو کښې بايد د مملکت د بهبود مراعات وشي مثلاً هر ځای ته داسی قاضی او مامور مقرر شی چه د وقار او تقوی لرونکی وی.

او برسېره پدې چه بايد پوه او عالم وی د حکومت په ضرورياتو او د قضا په ادابو دی هم پوهېږی، په حکم کښی دی بېړه نه کوی، او ښه تحقيق دی کوی، نه دی هديه قبلوی او نه دی د چا شفاعت ته غوږ نيسي، د حکومت مامور بايد په قانون پابند، او د وطن محب او صادق او د ملت خواخوږی وی، خپل اغراض د حکومت په چارو ګډ نکړی، او له رشوت او خيانت څخه ځان وژغوری!

پای